

EPVLON

časopis Kluba studenata povijesti ISHA - Pula

Journal of Student's of History Association ISHA - Pula

Br. 1.

Travanj 2003.

Impressum

EPULON, asopis Kluba studenata povijesti ISHA – Pula, godina 1., broj 1, travanj 2003.

Izdava : Klub studenata povijesti ISHA – Pula

Glavni urednici : Milan Radoševi
Ivan Žagar

Pomo nica urednika : Jelena Costantini

Lektor : Romina Jagar

Adresa uredništva : Filozofski fakultet u Puli (Klub studenata povijesti ISHA – Pula), I.M. Ronjgova 1, 52100 Pula, tel. 098/624927, 098/874497

e-mail : isha_pula@yahoo.com

Tisak: Suvenir dizajn

Naklada : 100 primjeraka

asopis Epulon izlazi jednom godišnje.

UVODNIK

U proteklih nekoliko godina Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Puli, Sveu ilišta u Rijeci, uz mnogo volje, rada i dakako znanja, napravio je veliki iskorak na putu do afirmacije i ugleda koji prelazi i granice Republike Hrvatske. Uvaženi profesori drže svoja predavanja ograničenom broju studenata, ime je omogućena konverzacija, a katkada i polemika o nastavnoj tematici, što studentima daje poticaj u razvijanju osobne percepcije povijesnih događaja i svega što se uz njih nadovezuje. Također, moramo naglasiti i susretljivost profesora, na čelu s gosp. dekanom, koji su uvijek spremni izvan predavanja saslušati i ako su u mogućnosti pomoći studentima savjetom, znanstvenom i stručnom literaturom, ili u slučaju potrebe reagirati na ispravan način.

Takva konstruktivna atmosfera rezultirala je željom dijela studenata da se i za vrijeme studija potrudimo i u svijet povijesne znanosti. Tako je u prosincu 2001. g. nastao «Klub studenata povijesti – ISHA Pula» koji je po etkom ove godine registriran pri Ministarstvu znanosti i tehnologije. Članovi Kluba mogu biti svi studenti povijesti našeg Fakulteta, te ih i ovom prilikom pozivamo da nam se pridruže. Ciljevi kluba su popularizacija povijesne znanosti putem uspostavljanja kontakata i izmjenjivanja informacija sa studentima povijesti i srodnih društvenih znanosti iz Hrvatske i svijeta, upoznavanje sa povijesnim institucijama, stručni projekti, suradnja s matičnim Fakultetom, i uopće svime vezanim uz njega.

Članovi Kluba prisustvovali su do danas na dva europska stručna povijesna skupa, povezali se sa studentima povijesti diljem Europe, organizirali jednodnevni posjet Trstu i Akvileji, pisali povijesne članke za domaće i strane stručne časopise, dnevne novine, pripremili većinu skriptata za polaganje ispita iz povijesti za prvu i drugu godinu studija, a u tijeku su još mnogi projekti.

Među dobro realizirane ideje svrstavamo i ovaj časopis, kojega smo pokrenuli s nadom da će i naredne generacije našega kluba imati nešto opipljivo što će moći unaprijediti i oblikovati u skladu sa svojim naletima i ukusom, ostaju i pritom što je moguće objektivniji u prezentiranju povijesnih zbivanja.

Pri pisanju radova za prvi broj časopisa «Epulon», autorima je bilo dopušteno slobodno birati teme, te je stoga raznolikost sadržaja i vremenskih razdoblja koje obrađuju tekstovi zaista velika. Vjerujemo da će svatko pronaći nešto zanimljivo i poučno u njemu.

Na kraju, zahvaljujemo Studentskom zboru Filozofskoga fakulteta u Puli koji je u potpunosti pokrio troškove tiskanja časopisa, mr. sc. Ivanu Jurkoviću, koji nam je nebrojeno puta pomogao savjetima i literaturom, i bio važna moralna potpora, te dekanu dr. sc. Robertu Matijaši u koji je podržao naš sveukupni rad.

Uredništvo

Sadržaj

Me unarodni susreti.....	7
Intervju s dekanom Filozofskog fakulteta u Puli.....	8
Paleolitska umjetnost	10
Rimsko osvajanje Istre.....	14
Eufrazijeva bazilika.....	19
Kralj Tomislav.....	25
Eleonora Plantagenet.....	28
Istarski razvod.....	30
Izbjegli ki pojmovnik vezan uz migracije Hrvata pred Otomanima od polovice XV. do sredine XVI. st.....	32
Prikaz srednjovjekovnog ovjeka kroz istarske glagoljske grafite.....	37
Pula tridesetih i etrdesetih godina 20. st.: iz sje anja njezinih žitelja.....	39
Žrtve osvajanja svemira.....	46
The Germans and the Polish emigration after 1831.....	49

ME UNARODNI SUSRETI

Bit postojanja ISHA-e (International Students of History Association) je povezivanje studenata povijesti iz cijele Europe u cilju razmjene iskustava te svega vezanoga uz povijesnu struku. Upravo je to bio glavni razlog kada su studenti iz nekoliko europskih zemalja odlučili pokrenuti organizaciju koja je oko sebe okupila par stotina mladih, koji su imali viziju, a ona je, mora se spomenuti, ipak najvažnija karika na putu do uspjeha. Tako se početkom 1990. godine rodila navedena organizacija. Načelnik je dogovorio da se dva puta godišnje održe i susreti, a to su proljetna Konferencija i jesenjski Seminar, kao i niz manjih susreta. U pravilu je svaki susret u drugom gradu, odnosno u drugoj državi, radi održavanja zanimljivosti seminara te da bi sekcije bile što aktivnije. Tako član ISHA-e koji aktivno putuje po seminarima i ostalim susretima može u 3-4 godine doslovno proći i pola Europe, te steći neprocjenjivo iskustvo i veze koje će u kasnijem radu doći i do punog izražaja. Pripadnici pulske ISHA-e imaju za sobom dva susreta:

1) Godišnju Konferenciju u Nijmegenu u Nizozemskoj koja je trajala od 26.03. – 31.03.2002. Tema je bila: “ Otkrivanje novih svjetova”. Mladen Bršić je imao rad s naslovom: ”Žrtve istraživanja svemira”, Milan Radošević je izložio rad : ”Rimsko osvajanje Istre”, a Ivan Žagar je ušao u probleme hrvatskog srednjovjekovlja radom: ”Izbjeglički pojmovnik vezan za migracije Hrvata pred Otomanima od polovice XV. do sredine XVI. stoljeća”. Ove radove možete pročitati na stranicama ovog Zbornika.

2) Godišnji seminar u Dubrovniku, koji je trajao od 08.10. – 13.10.2002. Tema je bila: “ Ljudska prava”. Milan Radošević se predstavio radom: “Prostitucija u Puli u prvoj polovici XX. stoljeća”, a Ivan Žagar nastavlja s temama iz hrvatskog srednjega vijeka: “Položaj žene u braku na području srednjovjekovne Dalmacije (XIII. – XV. st.)”.

Sa Seminara iz Dubrovnika

Razgovarala : Romina Jagar

INTERVJU S GOSP. DR. ROBERTOM MATIJAŠI EM, DEKANOM FILOZOFSKOG FAKULTETA U PULI (20. STUDENOGA 2002.G.)

Planiranih dvadesetak minuta informativnoga razgovora sa dekanom Robertom Matijaši em se odužilo na sat i pol vremena ugodnoga razgovora o budu nosti Fakulteta kao obrazovne ustanove, zatim obnovi zgrade u kojoj Fakultet obitava, i naravno o nama, o bitnoj karici u cijeloj toj pri i, studentima.

Na Filozofskom fakultetu, osim što je dekan, dr. Matijaši je i nosioc nekoliko katedri, po evši od *povijesti staroga vijeka*, zatim *stare povijesti hrvatskih zemalja* i *pomo nih povijesnih znanosti*. Stupivši na novo radno mjesto dekana, dr. Matijaši ostao je i dalje u predavaonicama jer kaže da je to dio njegova posla. Budu i da dr. Matijaši a odre eni broj studenata poznaje kao predava a, a sada e imati priliku i upoznati ga kao dekana, zanimalo nas je koliko njemu, kao dekanu, zna i to poznanstvo i dobar glas koji kola me u studentima.

Ve ina studenata Vas poznaje kao predava a, a od ove akademske godine (02/03.g.) i kao dekana. Ho ete li i dalje predavati ili imate namjeru nekome prepustiti svoje kolegije?

Uza sve obaveze koja sam dužan obavljati kao dekan, uistinu ne vidim razlog da prestanem predavati. Studenti ne e biti zakinuti što se toga ti e. Uostalom ima tu još faktora o kojima ovisi cijelo osoblje Fakulteta, prvenstveno naše Ministarstvo pod ijim smo okriljem.

Anketa «Kako student vidi svoj studij?» pokazala je da studenti najviše prigovora imaju na (ne)komunikaciju sa predava ima, ali i sa samim dekanom. Koliko se mogu «okriviti» studenti, a koliko predava i i dekan?

Ne bih rekao da se tu itko može okriviti, ve je tu stvar naše svijesti. Naši studenti, sadašnji i budu i, nose sa sobom još iz osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja sistem «profesor pri a - ti šutiš» i to je ono što stvara probleme. Svi predava i, tako i ja, na vratima naših kabineta objesili smo dane i sate kada emo biti slobodni za konzultacije. Me utim, što se dešava za vrijeme konzultacija? Ništa. Dešava se to da se predava i pojave i tih par sati provedu sjede i u kabinetu nadaju i se nekom od studenata. Naprosto je nevjerojatno da nitko od studenata nema problema sa gradivom, ili literaturom, ili što god drugo. Vrijeme konzultacija je studentovo vrijeme kada je on slobodan do i i re i što smatra da valja ili ne valja, popri ati, poraditi na ne emu uz pomo predava a....Isto tako i ja, kao dekan, imam na vratima obješeno vrijeme kada sam dostupan studentima i sve što moraju napraviti jest do i i pokucati. U slu aju da nisam dostupan, uvijek se mogu dogovoriti sa mojom tajnicom za slobodan termin i ja u ih rado saslušati i ako treba i pomo i.

Naš Fakultet funkcionira po principu «godina za godinom». Budu i da studenti nemaju opciju slušanja jednopredmetnog studija, pa se uglavnom biraju ve ustaljene kombinacije, zanima nas ho e li se razmotriti ideja o tzv. prenošenju ispita na slijede u, višu godinu studija?

Vjerojatno e vas razveseliti ovaj odgovor; ho e, ideja se ho e razmotriti. Naime, ve je u procesu razrada ideje o mogu nosti prenošenja dvaju ispita na višu godinu studija. To je složen proces, no nadamo se mogu emu rješenju ve ove akademske godine.

Kad su u pitanju ispiti, vjerujem da e sve naše itatelje zanimati odluka o dekanskim rokovima. Pored njih, javlja se još jedan fenomen iz godine u godinu, a to je ponavlja ka godina iliti, me u studentima popularniji termin, me u godina. Kakav je Vaš stav prema tome?

Dekanski rokovi su posljedica domovinskoga rata. Kada su 91/92.g. mladi studenti odlazili u rat i napuštali faks bilo je odlu eno da im se da nova prilika za upis u višu godinu studija.

Akademski godina započinje prvoga listopada, a završava tridesetoga rujna. To je činjenica koje se studenti – vojnici nisu mogli pridržavati zbog okolnosti, stoga se njima izlazilo u susret sa dopuštanjem izlaska na ispitne rokove tijekom određenoga vremena ne bi li upisali u višu godinu studija. Što se tiče pojma mekogodina, sami su studenti upoznati da taj termin zakonski ne postoji. Zakonski je studentu omogućeno da sluša određene predmete sa više godina studija, ako je zadovoljio minimalne uvjete koji se od njega traže, a to je da ima položeno pedeset posto ispita sa prethodne godine.

Kada u pitanje dođe aktivnost studenata, moglo bi se reći da su inertni. No iz te inertne mase uvijek ispliva i nekoliko njih koji su voljni nešto poduzeti ne bi li se stvari promijenile. Postoji li nada da se organiziraju kakve tribine, veeri ili obilazak arheoloških iskapanja, naravno u tijeku, da studenti neke stvari vide i na licu mjesta, a ne samo iz knjiga?

Za bilo kakve tribine, radionice, veeri ili bilo što slično potrebno je da se studenti suglase u ideji i da kažu. Takve su inicijative uvijek dobrodošle i siguran sam da će im se pokušati otvoriti svaka vrata, ako smo u mogućnosti.

Takvo alternativnije «predavanje» moglo bi jako pozitivno djelovati na studente. Bio bi to sjajan stimulans. Za takve stimulanse se i država pobrinula svojom akcijom «S faksa na posao». Koliko se naš Fakultet uključio u tu akciju?

Naravno da se i naš Fakultet uključio u akciju «S faksa na posao». Ne bih vam sada mogao reći i to no poimence tko je uspio, a tko nije, no svakako čimino što više je moguće. Naš kolega prof. Ivan Matej i kaže da i kod njih postoji mogućnost zapošljavanja novih djelatnika.

Upoznati ste sa neprofitnom nevladinom organizacijom koja postoji i na našem Fakultetu, ISHA-om. To je udruga studenata povijesti i u godini dana je uspjela pokazati da misli ozbiljno sudjelovati i na konferenciji u Nizozemskoj te seminaru u Dubrovniku, zajedno sa europskim kolegama. No ono što nas zanima jest slijede li, postoji li mogućnost da studenti konačno mogu sudjelovati na znanstvenim skupovima? Ipak, veeri i studenata nastaviti sa radom u svojoj profesiji, stoga bi bilo poželjno upoznati ih kako taj svijet funkcionira.

Znanstveni skupovi nisu tako jednostavna događanja na koja se jednostavno dođe. Ako je znanstveni skup zatvoren, tada mogu prisustvovati samo određeni ljudi koji su pozvani, i većinom su to renomirana imena u svojoj struci. Ako je poluznanstveni, tada postoji mogućnost sudjelovanja naših studenata da li kao promatrača, ili aktivnih sudionika. Za takve stvari, ako i kada studenti čuju neki glas o nekom događaju, trebaju doći i preispitati situaciju da svi zajedno vidimo kakve su nam mogućnosti i što se možda može učiniti.

I još nešto za kraj gosp. dekane. Bliži se zima, a znaju i kako nam je hladno bilo prošle godine, zanima nas hoće li se poduzeti što u vezi grijanja? Također, neke su predavaonice u ruševnom stanju. Što konkretno Fakultet ima namjeru poduzeti da se ti propusti što prije riješe?

Očekivao sam to pitanje. Žao nam je što je protekla godina bila malo hladnija, ali vjerujte svi smo zajedno u tome bili, i vi i mi. Odobren nam je kredit do 22. veljače, a Ministarstvo nam je dalo rok. Sada smo upravo u fazi potražnje pravih firmi i ljudi koji će se dati u obnovu naše zgrade. Pogledavši zgradu Fakulteta odlučeno je da će se stupiti u popravljivanje fasade, pročelja, krova pogotovo, zatim velike dvorane, dvorane za tjelesni odgoj. Kad je hladno a u pitanju, nju ćemo riješiti novim kotlom. Pored svega toga što vidno zahtijeva renovaciju, potrebni su nam i kabineti te veeri prostorija za knjižnicu kako bi se moglo puno kvalitetnije raditi i, naravno, kako bi se dosegli puno bolji uspjesi u učenju, što nam je, vjerujem, svima zajednički cilj.

PALEOLITSKA UMJETNOST

Svima je poznata privla na snaga umjetnosti. No, ona ima i određenu društvenu funkciju : nadahnjuje ljude vjerom, oplemenjuje našu okolinu i podiže ugled pojedinca i zajednice. Umjetnost u nama može izazvati emotivnu reakciju – može nas zabaviti ili prestrašiti, razveseliti ili rastužiti, ushititi ili naljutiti. Može nas opiniti svojim koloritom i sjajem ili veličanstvenošću. Ona nas može i ganuti, nadahnuti i potaknuti na djelovanje.

Umjesto neandertalaca i srodnih ljudskih tipova već je odavno nastupio *homo sapiens*. On je u umjetnosti otkrio novu dimenziju rasporeda u prostoru koja je proširila njegove odnose s prirodom, kao što je to prije učinilo otkriće vatre i proizvodnja prvog alata i oružja. Skrb za svoje potomke, u neprekidnoj borbi za opstanak, uvijek paleolita bilježio je prizore iz svog života. Slikom se služio za opisivanje svijeta koji ga je okruživao ili za određeni pothvat u lovu. Njegova djela danas predstavljaju blago, neprocjenjivu ostavštinu života toliko drugačijeg od našeg, svjedočanstvo jedne druge kulture koja je u svoje dane utkala prve kolorite za etku današnje civilizacije.

Paleolitska umjetnost javlja se u mladolim paleolitu. Suvremeni istraživači dijele je na četiri stila. Prvi stil veže se za srednje orinjaško doba (prema nalazištu Aurignac u Francuskoj), a traje otprilike od 30.000 do 25.000 g. pr. Kr. Drugi se stil veže za kasno orinjaško i rano solitrensko doba (prema nalazištu Solutre-Pollux u Francuskoj), a traje od 25.000 do 18.000 g. pr. Kr. (Venera iz Lespuguea, kost od Predmosta). Treći stil obuhvaća kasno solitrensko i rano magdalensko doba (prema nalazištu Madeleine u Francuskoj) i traje od 18.000 do 14.000. g. pr. Kr. (Lascaux, El Castillo). Četvrti stil se veže za kasno magdalensko doba, od oko 14.000 do 5.000 g. pr. Kr. (La Madeleine, Niaux, Altamira).

Četvrti stil koji obuhvaća 81% svih nalaza, a najmanje ostataka poznajemo iz prvog stila. (Ova kronologija odnosi se na euroazijsko područje od Sibira do Španjolske, od Španjolske do Italije i na neke dijelove Afrike).

Zidne slikarije

Uvijek paleolita uglavnom je živio u prirodnim prostorima, špiljama. Budući da su one mračne i nepristupačne, doživljavao ih je u prvom redu osjetljivo: provlače i svoje tijelo kroz tjesne prolaze, opipavaju i stijene. Prostore na ulazu u špilju iskorištavao je za stanovanje. Mračni, teško pristupačni dijelovi do kojih se dolazio preko ponora, slapova, podzemnih rijeka, a ponekad i kroz nekoliko kilometara dugačke rovove, služili su mu kao svetišta. Njihove su stijene oslikane.

U špilji Pechmerl pronađeni su otisci ruku koje vežemo uz sam po etak likovnog izražavanja paleolitskoga ovjeka. Otisak ruke najizravniji je uvijekov izraz jasne simbolike “bio sam ovdje”.

Špilju Lascaux slučajno su otkrili djeca 1940. godine. U njoj se nalaze predivni crteži bikova, bizona, jelena, te nekih nepoznatih životinja (jednoroz) u crvenim, žutim, smećim i crnim tonovima. Neposredno uz ulaz nalazi se “dvorana bikova”. Radi se o velikoj dvorani dugoj 30 m i širokoj 10 m sa kupolastim svodom. Crteži su i do 5.50 m dužine i prekrivaju starije crteže. Zanimljiva je kriva perspektiva rogova i kopita. Razlog tomu je nepoznat. S desne strane

Simbolika “bio sam ovdje”

dvorane, u nešto povišenom dijelu pećine, nalazi se boja u kojoj prevladavaju gravure. Od slikarija najznačajniji je friz s plivajućim jelenima. U uzdužnoj galeriji nalazi se stropna slika na kojoj su konji i bikovi glavni motivi. Između njih stoji rešetkasti znak koji bi možda mogao predavati stupicu. Kao i obično, rogovi bikova nacrtani su u krivoj perspektivi.

U Španjolskoj je 1879. godine otkrivena špilja Altamira. U njezinoj je unutrašnjosti bez nekog reda razasuto nekoliko gravura i slikarija. Međutim na stropu "dvorane sa slikama" nalaze se velike anstvene freske u smeđoj i crnoj boji, te u oker i crvenom tonu. Prikazani su isključivo bizoni. Crteži su dugački između 1.40 m i 1.80 metara. Obrisima su djelomično omeđeni gravurom. Da bi slike bile što vjernije, iskorištene su neravnine stropa za plastično naglašavanje pojedinih dijelova tijela.

Prikaz bizona iz špilje Altamira

Na zidovima špilje Remigia nalaze se slike lovaca. Tijela su prikazana pojednostavljeno i plošno.

Naravno, isti u udovima koji svojim usmjerenjem i disproporcionalnim produživanjem sugeriraju trk.

Figure ljudi

Ljudi su živjeli u pojedinačnim grupama kao lovci. Prisvajali su prirodna dobra, no privredu još nisu poznavali. Od predmeta koje su posjedovali ostalo nam je kameno i koštano oruđe. Taj oskudan izbor odaje nam mnogobrojnost različitih djelatnosti pa čak i specijaliziranost za određena lova. Upravo ta specijaliziranost označava povezanost ovisnost o prirodi, a ne povezanost iskorištavanje prirode. Prikaz muškarca ima glavnu ulogu samo u špiljskom slikarstvu gdje se kao lovac nalazi na vlastitom polju djelovanja.

U plastici se isti u figure žene jer je žena osiguravala opstanak grupe i vrste. Njezin lik prikazuje plodnost kao preduvjet održavanja života. Uvijek su naglašene grudi, bokovi i stidnica. Ruke i noge su zapostavljene u prikazu te su vrlo često u nepravilnom omjeru prema tijelu. Lice je uglavnom prikazano kao ravna ploha, dok su frizura ili ukras na glavi znali biti precizno izrađeni. U Slovačkoj je pronađena figurica žene, tzv. Venera iz Vestonica. Izrađena je od pečenog materijala: prah životinjskih kostiju je pomiješan sa životinjskim salom. Figurica ima 11.5 cm i nalazi se u muzeju u Brnu. Figurica iz Brassempouya u Francuskoj rijetkost je za paleolit zbog materijala od kojeg je izrađena. Naime materijal korišten za izradu je slonovač. To je prikaz ženskog lika sa pokrivalom za glavu ili možda kosom.

Figure životinja

Životinja je drugi centralni motiv paleolitske umjetnosti. Prikazivali su je, kao i uvijek, s određenim ciljem, a ne iz potrebe za figuralnim ukrasom. U jugozapadnoj Europi pronađeni su najljepši uzorci sitne plastike. Posebno se isti odnose s figuralnim ukrasom. To se prije svega odnosi na takozvane rupaste palice. Upravo je upotreba još uvijek nepoznata. Te su palice većinom bile izrađivane od sobovih rogova. Na jednom kraju imaju okruglu rupicu dok

je drugi kraj uglavnom završavao kukom. Takve kuke ili odgovaraju e udubine nalazimo na baca ima koplja koja se drže paralelno s kopljem pri emu kraj kopljišta po iva na kuki ili udubljenju. Sam se baca hvata za kraj na kojem nema kuke i pri odbacivanju se upotrebljava poput poluge kako bi se ubrzalo bacanje.

Prikaz konja vrlo je popularan u paleolitskoj umjetnosti. Konj bio je vrlo priželjkivan lova ki plijen. On je ujedno i simbol života, snage, izdržljivosti. Vjerovanje je da vodi ovjeka kroz no , vodi ga u smrt (u pozitivnom smislu) te teži vje nom životu. U nekim kulturama konj je vidovit i može na i mjesto gdje ima vode.

Uz konja popularan je bio i bizon. Vrlo je dobro o uvana njegova slika na plitkom reljefu u La Madeleine. Lik je disproporcioniran. Jako stražnje stegno i snažna šija daju životinji snagu i težinu koje su još istaknutije glavom zaokrenutom unatrag. Umjetnik je tim položajem izbjegao isturenost rogova sa površine. Uspio ih je smjestiti u reljef, premda u krivoj perspektivi.

Lov na sobove i jelene sigurno je bio veoma izdašan jer se njihova slika pojavljuje nebrojeno puta. Njihovi rogovi služili su za izradu raznih predmeta.

Mali, prenosivi predmeti

Radi se o stiliziranim rije nim kamen i ima razli ite veli ine sa ukrašenim gravurama, crvenja om ili okerom. Izgleda da je znak kruga otkriven kao prva pravilna figura. Zna enje im je do danas ostalo gotovo nepoznato. Oslikavanje crvenja om i okerom imalo je važnu ulogu i u magijskim ritualima i kultovima. Trag crvenja e prona en je na mnogim ženskim figuricama, dok se oker upotrebljavao prilikom sahrane ljudi i prilikom prinošenja žrtava unutar i izvan spilje. Crvena boja bila je prisutna uz ritual plodnosti, ali i na pogrebnim obredima. To ukazuje na injenicu da su ra anje i smrt bili polovi jednog života i time u biti jedno te isto.

Nekada se pretpostavljalo da su geometrijske crtarije crvenja om na rije nom šljunku iz kraja paleolita jedna vrsta pisma, nešto kao egipatski hijeroglifi, ali se ispostavilo da je pretpostavka pogrešna. Kod geometrijskih urezanih šara na privjescima od kosti i slonova e mla eg paleolita teško je zaklju iti radi li se o istoj ornamentici, shematiziranom figurativnom crtežu ili o biljezima i znakovima. Redovito ponavljanje upu uje na ornament, a izmjeni no grupiranje moglo bi imati i skriveni simboli ki sadržaj. Mogu a se namjera ipak ne može doku iti jer do izražaja dolaze igre tehni kom formom, a kona no ostaje otvoreno i pitanje korištenja estetskih mjerila.

Sli nosti i razlike sa današnjim primitivnim kulturama

Kod australskih domorodaca magijsko vjerovanje o ituje se u izra ivanju svetih predmeta - uringa, u kojima "žive" preci i još nero ena djeca. Na desnoj strani nalaze se uokvireni leže i likovi, stol i razli iti predmeti koji simboliziraju kolibu. Neki su likovi samo crtani, a neki su prikazani obojenim ploham. Pojam "paleolit" ozna va

Umjetnost australskih domorodaca

stupanj razvoja kroz koji su različita područja prošla u različito vrijeme. Nomadi i zemljoradnici Afrike, Australije, Amerike i Oceanije nalazili su se još potkraj 19. st. i na početku 20. st. na prapovijesnom stupnju razvoja (paleolit, neolit). Prema tome, po evši od njihova na ina života do njihovog umjetni kog izražavanja pružaju bogat, živ materijal za upoznavanje i usporedbu s euroazijskim prapovijesnim razdobljima.

Literatura:

- Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost*, vol. 1, Zagreb: Školska knjiga, 1971.
- Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost*, vol. 2, Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- Walter Torbrüge, Pradavna Evropa, *Nastajanje Evrope (Umjetnost u slici)*, Opatija, 1987., str. 5.-50.
- H. W. Janson, *Istorija umetnosti*, Beograd: Izdava ki zavod Jugoslavija, 1975.

RIMSKO OSVAJANJE ISTRE*

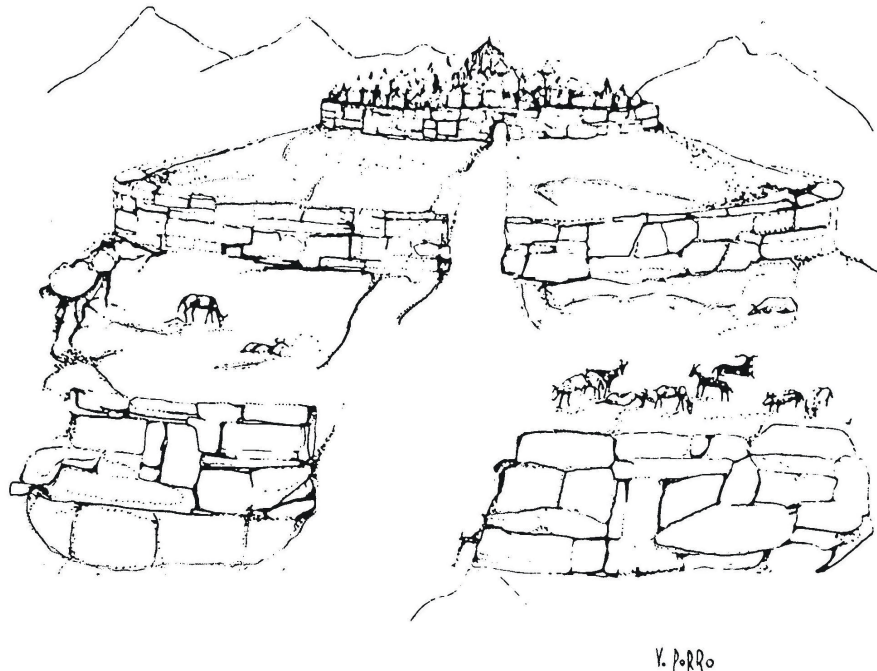
U sljedećem tekstu iznijeti povijesni i tragični svršetak prapovijesnog naroda koji je živio na prostoru iz kojega dolazim. Naime, na Istarskom poluotoku koji se nalazi na sjevernom Jadranu, živio je narod Histra. Bio je to prapovijesni narod koji se razvijao pod utjecajem dviju kultura: venetske sa sjevero-zapada i kulture ilirskih naroda sa sjevero-istoka. U 2.st. pr. Kr. Histre je pobijedila rimska sila, a povod četirima ratovima bili su konstantni gusarski napadi na rimske i grčke trgovačke brodove. Nakon ratova i pada histarske prijestolnice pošlo je za ruku romanizacija Histra koja je posebno vidljiva u njihovim romaniziranim imenima što znamo zahvaljujući bogatom epigrafskom korpusu.

Povijest Histra

Prva svjedočanstva o Histrima i njihovoj zemlji Histriji, koja je po njima dobila ime, zapisali su na prijelazu iz 7. u 6. st. pr. Kr. grčki putopisci i geografi. Ta su svjedočanstva povezana sa mitološkim priča o utoku rijeke Dunava (Istros) u Jadransko more i legendom o Argonautima te zlatnom runu. Prema toj legendi, nakon smrti svog vođe Apsirta ratnici iz Kolhide naselili su se prvotno na južnoj obali Istre.

Rasprostranjenost histarske kulture obuhvaćala je područje između rijeke Soče i Raše, odnosno planina Kras, i rijeke Učke. Taj je prostor danas u sastavu triju država, a najveći dio otpada na Hrvatsku. Geografska izoliranost većeg dijela poluotoka koji je planinama i rijekama odsječen od svoje pozadine uvjetovao je razvitak kulturne osobitosti i zasebnu narodnu zajednicu. Ipak, uski obalni pojas prema venetskom području uvjetovao je dodir sa susjednom venetskom i svetolucijskom kulturom, a na sjeveroistoku s kulturom Ilira.

Razvoj kulture naroda Histra može se pratiti od 9. st. pr. Kr. pa sve do 1.st. pr. Kr., odnosno do početka intenzivnog procesa romanizacije. Ova kultura obično se naziva gradinskom kulturom. Naime, naselja Histra bila su najčešće gradinske vrste za koju je tipična gradnja na uzvisinama radi bolje obrane i nadzora nad širokim prostorima. Bila su kružnog ili polukružnog oblika, a građevine i bedemi kojih je bilo i više u nizu bili su građeni tehnikom suhozida. Takvih naselja je bilo oko tri stotine na području Istre.

V. P. R. R. O.

Skica histarske gradine

Jedno od najvažnijih gradinskih naselja svakako je bio Nezakcij koji je ujedno bio i duhovno središte južne Istre. Histri su imali svoja božanstva, a najpoznatija su : Melosocus i Eia, koja poznajemo i iz rimskih epigrafskih natpisa.

Glavne grane gospodarstva Histra su bile zemljoradnja i sto arstvo te u manjoj mjeri lov. Tomu se može pridodati i gusarstvo koje je tada bilo, koliko to uopće može biti, normalna pojava. Gusarstvo je bilo vrlo isplativa djelatnost na ovim područjima. Isto na jadranskoj obali bila je mnogo pogodnija za plovidbu od zapadne, zbog mnoštva otoka i otoka i zaljeva i uvala, gdje su se trgovački brodovi mogli privremeno skraskiti u slučaju loših vremenskih uvjeta. Rimski i grčki trgovački brodovi često su plovivši uz obalu bili pljačkani od strane histarskih gusara. Upravo je to razlog da su se Rimljani odlučili vojno obračunati s Histrima. Ti ratovi poznati su u znanstvenoj literaturi pod nazivom "Histarski ratovi".

Histarski ratovi

Rimljani su vodili ukupno četiri rata sa Histrima. Presudan je bio treći i histarski rat, 178/177. g. pr. Kr., u kojem su uništena glavna histarska naselja i u kojem je poginuo posljednji histarski kralj Epulon. O tom ratu najviše je i sa uvanih podataka, pa i u opisima ratova najviše pažnje posvetiti baš njemu.

Poetak prvih ozbiljnijih rimsko-histarskih sukoba, odnosno prvog histarskog rata, datira u treće desetljeće 3. st. pr. Kr., u vrijeme kada su Rimljani ratovali s Keltima na području oko Padske nizine, na sjeveru današnje Italije. Taj sukob iskoristio je Demetrije Farski, spretni diplomat i vojskovođa, koji je nakon ilirskih ratova (229/228. g. pr. Kr.) preuzeo vlast u bivšoj državi kraljice Teute. Ta ilirska država nalazila se na istočnoj jadranskoj obali. Uoči nezainteresiranost Rima za njegovo područje zbog rata s Keltima, u savezu s Skerdiladom, tada najmoćnijom uvijekom ilirske države, i oslonjen na Makedoniju započeo je ratne akcije protiv nekih gradova koji su uživali rimsku zaštitu.

U proturimski savez uključili su se i Histri. No Rimljani su 222. g. pr. Kr. pobijedili Kelte, i posvetili se rješavanju problema s Demetrijem, pa tako i Histrima. Iako grčki povjesničar Apijan prikazuje taj pohod kao puko hvatanje gusara, činjenica da su oba rimska konzula sa kopnenim vojskama sudjelovala u ratu, ukazuje da je to bio rat protiv organiziranog naroda.

Prema prvom rimskom vojnom popisu iz 225. g. pr. Kr. Rim je raspolagao sa 700 tisuća pješaka i 70 tisuća konjanika, što ukazuje na to da je bio svjetska velesila toga doba. Shodno tomu, bez obzira na hrabre i vješte histarske moreplovce, histarski narod nije imao nikakve izgleda u srazu s takvom vojskom, pa je 221. g. pr. Kr. rat bio završen. Rimljani su se nakon pobjede zadovoljili usmenim obećanjem Histra da će ubuduće moći slobodno ploviti njihovom obalom.

Nije prošlo ni punih 40 godina i Histri su se opet sukobili sa Rimljanima. Ovoga puta uzrok rata bio je rimsko osnivanje latinske kolonije Akvileje, koju je 183. g. pr. Kr. izglasao Senat. Histri su, znajući i da će Akvileja biti polazišna točka za vojne pohode protiv njih, nastojali borbama onemogućiti njeno osnivanje. Godine 182. g. pr. Kr. povelili su bitke u zaljev u Akvileje. Budući da antički pisci nisu dali previše pozornosti tom događaju, može se zaključiti da Histri osnivanje Akvileje nisu uspjeli ugroziti u većoj mjeri.

Iste, 182. g. pr. Kr. u narodnoj skupštini birani konzuli i pretori, te je u podjeli područja vlasti Apulija dodijeljena pretoru Luciju Duroniju, koji je s tom pokrajinom dobio i područje Histrije. Histrija mu je pridodana iz razloga što su Tarentinci i Brundizijci javljali da njihove krajeve napadaju prekomorski gusari. Histrija je tada smatrana provincijom, što je u tadašnje doba rimska država tumačila kao područje koje nema s Rimom nikakve državne ugovore.

Novodoseljeni kolonisti zajedno s vojnicima iz Akvileje, koja je bila dobro zaštićeno uporište, imali su za cilj dokrajčiti pomorsko-gusarske djelatnosti Histra i prisiliti ih na trajnu pokornost. Usporedo s tom idejom, konzul Aulo Manlije Vulson zaputio se u jesen 178. g. pr. Kr., bez dozvole Senata, s dvije legije i jednom kohortom, te s 3 000 ljudi iz galskih eta, u Histriju. Duumvir Gaj Furije stavio je svojih deset bojnih lađa na raspolaganje konzulu. Furije

se sa svojim brodovljem usidrio na obali u blizini Timavskog jezera, a Manlije se s vojskom utaborio 5 km od pristaništa prema unutrašnjosti. Tre u legiju konzul je ostavio da uva put što vodi u Akvileju, radi zaštite dobavljača krmiva i drva.

Prema histarskoj strani bila je postavljena stalna straža. U pristaništu se vrlo brzo razvilo živahno tržište iz kojeg se sve dopremalo u tabor. Izme u pristaništa i logora nalazila se kohorta koja je tako omoguvala siguran prijevoz tih proizvoda. Histri su u me uvremenu zauzeli skrovit položaj te su promatrali rimsku vojsku. Vidjevši nenaoružano mnoštvo koje je trgovalo, odlučio je istodobno napasti i kohortu i stalnu stražu. Jutarnja magla prikrila je njihov pothvat, tako da su Rimljani bili iznenađeni tim napadom, a neprijateljski bojni red izgledao im je puno veći nego što je uistinu bio. Sav taj metež prestrašio je vojnike koji su bili u predstraži te su oni uz silnu buku pojurili u tabor dojaviti što se događalo. Opasnost i panika nagnali su, većinom nenaoružane Rimljane, u bijeg prema obali, koji je za desetke njih bio koban.

U taboru je od Histri ostao samo tribun treće legije Marko Licinije Strabon, kojega su Histri, ne bez borbe, ubili zajedno sa vjernim mu vojnicima. U osvojenom taboru su bile zalihe vina, jela, prostri ležajevi: na to Histri nisu bili naviknuti pa su uživaju i u tome potpuno zaboravili na neprijatelja. Rimljani, koji su još uvijek bili zbunjeni, raštrkani po obali u blizini pristaništa brodova, bili bi zasigurno lak plijen za Histre. Prestrašena se rimska vojska poela me usobno sukobljavati te hitati prema obalama i brodovima s kojima se otiskivala prema moru. Konzul Manlije zaustavio je taj kaos naredivši da se brodovi udalje od obale. Napokon, poslan je glasnik da dozove treću legiju i galsku četvu. Tribuni treće legije zapovjedili su da se bace krmivo i drva i da se na svaku tovarnu životinju stave po dva starija vojnika, a konjanici pak da uzmu po jednoga mladoga pješaka sa sobom. Spremala se odmazda. Prvi tribun druge legije, Lucije Atije, ohrabrivao je svoje vojnike riječima da su se Histri vjerojatno napili i da već spavaju, a to se pokazalo istinitim.

Spomenuti tribun, nakon toga, naredio je svom zastavniku Aulu Bekuloniju, ovjeku poznatom po odvažnosti, neka povede napad. Nakon zastavnika, s druge strane opkopa stigli su tribuni treće legije, Tito i Gaj Elije, s konjicom. Nakon njih stigli su i oni koji su po dva bili postavljeni na tovarne životinje. Zamišljam da su, vidjevši ih, Histri koji su još stajali na nogama zasigurno pomislili da pijani haluciniraju.

Posljednji u tabor ušao je konzul sa svom glavninom. U pomoć rimskoj vojsci prišli su i ranjeni vojnici koji su bili ostavljeni u taboru nakon provale Histra. Trijezni Histri pobjegli su, a preostalih osam tisuća kojima to nije pošlo za rukom ubijeni su. Nitko nije zarobljen, jer su rimski vojnici od srdžbe zaboravili na plijen. Kralj Histra, Epulon, ipak je uspio pobjeći. Međutim u pobjednicima stradalo je tek oko 200 ljudi, i to više za jutarnjeg bijega nego u ponovnom zauzimanju tabora.

Slučajno su baš te noći, u vrijeme provale Histra, dvojica Akvilejaca stigli sa živežom. Vidjevši Histre u rimskom taboru ostavili su prtljagu i pohitali u Akvileju, te su svojim saznanjima unijeli strah u kosti Akvilejcima, a vrlo brzo i samom Rimu. Javili su ne samo da je neprijatelj zauzeo tabor, a Rimljani pobjegli, nego i da je cjelokupna rimska vojska uništena. Zbog toga na brzinu su unovane dvije legije rimskih građana, a 10 tisuća pješaka je zatraženo od članova latinskog saveza. Konzul Marko Junije Brut dobio je nalog da prijeđe u Galiju te od gradova u svom djelokrugu sakupi što više vojnika. Junije je sa sobom u Galiju poveo I. legiju. No, tamo je saznao da je vojska u Histriji zdrava i čitava, pa je otpustio pomoćne sastavljene od Gala, i krenuo u Histriju. Histri koji su taborovali s velikom vojskom nedaleko od tabora konzula Manlija razbježali su se po gradinama kad su čuli da u Istru dolazi i drugi konzul s novom vojskom. No, stigla je zima i konzuli su se sa svojim legijama vratili na zimovanje u Akvileju.

Senat je zatražio od konzula da se me usobno dogovore te od njih dvojice doći u Rim radi izbora. Otišao je Marko Junije koji je bio izveden pred narodnu skupštinu. Na pitanja u vezi nedopuštenih odluka drugog konzula, Manlija Vulsona, da se upusti u rat s Histrima, mudro je odgovarao kako je rat "doduše bio poveden po privatnoj odluci, no da je vođen hrabro i razborito". Godine 178. pr. Kr. u rano proljeće za nove konzule su odabrani Gaj

Klaudije Pulher i Tiberije Sempronije Grakho. Problemati no histarsko podru je pripalo je konzulu Gaju Klaudiju Pulheru. Za rješavanja tog rata dodijeljene su mu 2 legije, 300 konjanika i 12 tisuća pješaka i 600 konjanika od strane latinskih saveznika, te 10 bojnih la. Usporedbe radi, Histri su prema podacima rimskog povjesni ara Tita Livija imali 12 tisuća ljudi pod oružjem, od kojih je za vrijeme ratova s Rimljanima poginulo oko 5 tisuća.

U to vrijeme, prošlogodišnji konzuli, Aulo Manlije i Marko Junije, povelili su vojsku u zemlju Histra i pošli su tamo sijati pustoš. Histarska se vojska, u prvom redu mladi, koja nije bila dorasla protivniku, borila srano, ali bezuspješno. etiri tisuće ih je poginulo, a ostali su se povukli na gradine. Novoizabrani konzul Gaj Klaudije saznajući te novosti pobojao se da e ostati bez svoje pokrajine i bez vojske. Bez sve anih zavjeta i bez odore na liktorima, odmah je iste no i krenuo u Histriju.

Došavši tamo optužio je Aula Manlija pred vojnicima da je pobjegao iz tabora u provali Histra, a Marka Junija obasuo je prijekorima što se pridružio sramoti svog kolege. Zatražio je od njih da napuste pokrajinu, na što mu oni odgovoriše da e se pokoriti njegovom nalogu tek kad obavi sve ane zavjete i s odorom na liktorima. Bijes novog konzula sigurno je bio strašan, ali konzuli su bili domišljati i zakon je bio na njihovoj strani. Izmoren pogrđama vojske, pa i njihovim ismijavanjem nije imao drugog izbora nego vratiti se u Rim i obaviti što se od njega tražilo.

Nakon što je to izvršio u Rimu, sakupio je vojsku koja mu je dodijeljena za pokrajinu Histriju i krenuo s njom iz Akvileje. U me uvremenu Manlije i Junije su pošli svim silama napadati Nezakcij, gradinu na jugu Istre, u koju se sklonio kralj Epulon i njegovi prvaci. Tada je, u sudbonosnom trenutku s punom ovlaš u stigao konzul Klaudije i staru vojsku s njihovim voama poslao ku i.

Svim tadašnjim ratnim tehnikama napadao je Nezakcij, ali bezuspješno, sve dok nije promijenio tok potoka u novo korito. No, ni tada Epulon nije pomišljao na mir, ve se tada stalo ubijati žene i djecu, a kako bi i neprijatelj vidio to strašno djelo bacali su ih sa zidina. Usred zapomaganja nedužnih žrtava rimski su se vojnici popeli preko zida i ušli u gradinu.

uvši buku njena zauze a i uvidjevši da je sve gotovo kralj je zarinuo sam sebi ma u prsa, da ga ne zarobe živa..

Nakon Nezakcija, još su dvije gradine zauzete na juriš i razorene, Mutila i Faverija. Time je zemlja Histra prešla u ruke Rimljana. Rim se zadovoljio priznanjem svoje vlasti, taocima, nametnutim tributom i svojim vojnim prisustvom. Histarski narod tribut je vjerojatno morao plaati u stoci i drugim naturalnim vrijednostima. Plijen je bio ve i nego što su Rimljani o ekivali i iznosio je 370 tisuća denara i 85 700 viktarijata. Posljedica poraza Histra bila je i povlaenje Histra sa podruja izme u Trsta (Tergesta) i rijeke Rižane, kojeg su tada naselili Karni, pleme Kelta. Histrija koja se do pada Nezakcija smatrala kao zasebna provincija, i dalje je ostala pod nadzorom konzula ili pretora kojemu je dodijeljena neka od susjednih oblasti, Cisalpinska Galija ili Ilirik. Ipak, rimska kolonizacija u pravom smislu te rije i, na prostoru Istre zapoela je tek u 1. st. pr. Kr., od vremena kada su rimski konzuli i pretori, pa ak i sam car imali ljetnikovce na njenoj obali. To nam dokazuju ostaci rezidencijalnih vila. Središte vlasti prešlo je iz Nezakcija u Pulu, koja je kasnije postala rimskom kolonijom.

Konzul Gaj Sempronije Tuditan je u svom pohodu 129. g. pr. Kr. pod rimskom vlaš u objedinio jadransko priobalje od Akvileje do rijeke Krke, koja se ulijeva u srednji Jadran i kona no pokorio Histre. Nakon toga više nema spomena o izravnom pristupu Histra protiv rimske vlasti.

* Ovaj je rad prezentiran na međunarodnoj godišnjoj Konferenciji mladih povjesničara u Nijmegenu (Nizozemska) 2002.

Literatura:

- Šime Batovi , Istarska kultura željeznog doba, *Radovi FFZd*, Zagreb, 1986./1987., str. 5.-74.
- Mate Križman, *Anti ka svjedo anstva o Istri*, Rijeka: Otokar Keršovani, 1979.
- Mate Križman, *Rimska imena u Istri*, Zagreb: Latina et Graeca, 1991.
- Robert Matijaši , *Anti ka Pula*, Pula: Zavi ajna naklada Žakan Juri, 1996.
- Alka Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji*, Fažana: Arheološki muzej Istre, 1999.
- Aleksandar Stip evi , *Iliri : povijest, život, kultura*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Jaroslav Šašel, Zašto Pola nije bila metropola Histra, zašto Nezakcij?, *Histria Antiqua*, vol.1, Pula, 1996., str. 25.-29.
- Vitomir Uj i , *Pula*, Pula, vlastito izdanje bra e Uj i , 1963.
- Marin Zaninovi , Histri i Liburni prema rimskoj ekspanziji, *Diadora, asopis Arheološkog muzeja u Zadru* , Zagreb, 1990., str. 47.- 64.

EUFRAZIJEVA BAZILIKA U PORE U

Ovaj biser ranokršćanske i bizantske umjetnosti ima izuzetno značenje za Hrvatsku zbog toga što spada u Popis svjetske baštine za Hrvatsku. Takav značaj koji joj je dan, rezultira time što je ona afirmacija kulturne baštine Hrvatske, te je ujedno i pokazatelj povijesnog razvitka u kojem su usprkos ratovima ostale sačuvane mnoge umjetničke i opće kulturne vrednote. Naime, Odbor za svjetsku baštinu ima vrlo stroge kriterije za uvrštavanje spomenika unutar već spominjanog Popisa. Prvo i osnovno njihovo gledište jednako se odnosi na kvalitetu spomenika, koliko i na financijsku infrastrukturu, te dotad ostvarenu zaštitu. U slučaju porečke višeslojne sakralne građevine za uključivanje bila je presudna arhitektonska i umjetnička dimenzija, te cijeli niz drugih činitelja, odnosno faktora crkvenih i državnih vlasti od grada Poreča preko Porečko-pulske biskupije i službe za zaštitu kulturne baštine. Same povijesne činjenice govore da je njen prvi oratorij, podignut u IV. st., kvalitativan arhitektonski i umjetnički skok u odnosu na ranije faze izgradnje, a pod time podrazumijevamo: višebojne mozaike i dekorativne skulpture, uporabu raskošnog materijala, importiranog istog mramora i isprepletenost majstorskog umjetničkog i visokim umjetničkim izričajem. Ovi navedeni elementi odraz su vanjskog utjecaja na lokalnu tradiciju. Tri karakteristike uočila je i podvukla u svom izvješću i ICOMOS-ova komisija: izuzetna arhitektonska i umjetnička vrijednost te sačuvanost porečkog kompleksa.

Prema svemu navedenom postavlja se pitanje koje je kriterije morala zadovoljavati porečka Eufrazijeva bazilika i kompleks sakralnih objekata. Prvo treba objasniti cijelu proceduru. Prvi kriteriji počinju na kulturnim, povijesnim i umjetničkim dimenzijama spomenika, do upravnih, zaštitnih i financijskih mehanizama koji osiguravaju njegovu trajnu opstojnost. Odbor za svjetsku baštinu kojemu pomažu stručnjaci ICOMOS-a provjerava je li neki prijedlog u skladu s već spomenutim kriterijima, čije odluke imaju dalekosežne posljedice. Navodim primjer kada su države članice UNESCO-a usvojile 1972. godine konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine s namjerom da spriječe propadanje nenadoknadivih dobara, ne samo za zemlju u kojoj se nalaze, nego i za čitavo anštvo u cjelini. Izdan je katalog lokaliteta te je u njemu sastavljen Popis svjetske baštine zbog ciljeva kao što su: identifikacija, zaštita, konzervacija i prezentacija toga izabranoga svjetskoga blaga. Hrvatska je u njemu zastupljena sa pet upisanih lokaliteta, a to su grad Dubrovnik i Trogir, Dioklecijanova palača, Plitvička jezera i kompleks Eufrazijeve bazilike.

Nešto o samom odnosu Hrvatske i UNESCO-a: 1994. godine Hrvatska je dostavila UNESCO-u tzv. tentativnu listu u kojoj se nalazio prijedlog Zavoda za zaštitu spomenika iz Rijeke. Kompleks Eufrazijeve bazilike je bio prijedlog nacionalne komisije Republike Hrvatske pri Ministarstvu kulture i prosvijete Republike Hrvatske. Već spomenuta nacionalna komisija Ministarstva bila je zadužena za prosljeđivanje prijedloga vladi koja je podržala kandidaturu putem Stalne Misije Republike Hrvatske pri UNESCO-u te dostavila prijedlog rješenja visokoj organizaciji Ujedinjenih naroda. Dakle, temeljem kriterija II, III i IV Eufrazijeva bazilika je uvrštena u Popis svjetske baštine, odnosno Operativnih smjernica za provedbu Konvencije o svjetskoj baštini. Temeljem drugoga kriterija odnosi se na tvorevine koje svjedoče o značajnoj razmjeni ljudskih vrijednosti u povijesnim razdobljima ili kulturnom području svijeta te obuhvaća razvoj arhitekture ili tehnologije, spomeničke umjetnosti, uređenja gradskih cjelina ili krajolika. Treći kriterij se odnosi na dobra koja sadrže jedinstveno svjedočanstvo o nekoj živoj ili nestaloj kulturnoj tradiciji ili civilizaciji, dok četvrti kriterij obuhvaća izvanredne primjere građevina, arhitektonskih cjelina ili krajolika koje ilustriraju važna razdoblja u povijesti čitavoga anštva.

Valja istaknuti da je u Istri na mjestu ranokršćanskog kulturnog kasnoantičkog graditeljska tradicija sublimirana s ranobizantskom umjetnošću u Jadrana. Svi se složili da je sve do sada navedeno veliko priznanje za grad Poreč, Istarsku županiju i Hrvatsku državu, ali ne smije se

zaboraviti i velika obaveza koja dolazi s time. Samome gradu priznato je da njegova kulturna dobra pripadaju cjelokupnoj svjetskoj baštini, cijelom ovjeanstvu zajedno s egipatskim piramidama, rimskim Pompejima i Herkulanumom, Kineskim zidom, grkim Partenonom i drugom svjetskom baštinom. Ta velika obitelj broji 523 djeteta, od kojih Hrvatskoj pripadaju petero, a jedno Istarskoj županiji. Takvi izuzetni svjetski spomenici trebali bi ne samo pridonositi ugledu cijele zemlje, već tvoriti kulturnu okosnicu svojih urbanih cjelina na kojoj se na posljetku temeljiti i identitet njegovih građana. Eufrazijana je kao takva postala članom kluba svjetskih spomenika te shodno tomu obavezuje svojim postojanjem i izuzetnom ljepotom buduće generacije.

U znamenju ribe

Prije svega nekoliko riječi o samoj strukturi antičko-rimskog Poreča. Dakle, *Colonia Iulia Parentium* s morske strane bijaše kulama i bedemima utvrđeni grad, odnosno tipični rimski *oppidum* podno kojega su se uz more, nizale bijele patricijske vile, dok su se uokolo prostirali usjevi, vinogradi, maslinici, šumarci. Takva bi slika bila neznatno narušena svakom posjetitelju koji bi se uputio u Poreč, nevažno da li sa kopnene, sjeverne ili južne strane, preko Konzulskom, a kasnije Flavijevom cestom koja je preko Poreča povezivala Pulu i Trst, a vodila je ka carskoj prijestolnici, Rimu.

Tim su drevnim prometnim pravcima stigli i prvi kršćanski vjervjesnici. Valja zaključiti da su to u prvom redu bili na kršćanstvo obrađeni trgovci, budući da su se na spomenutim pravcima odvijale robno-novčanane razmjene (izvozilo se nadaleko poznato istarsko ulje i vino, a uvozili su se raznovrsni etrurski, venetski i drugi proizvodi). Nadalje, to su bili trgovci i vojnici, ali i službeni misionari – jer je i jedne i druge iz Rima nosio onaj snažni unutarnji polet koji je obilježio prvotno širenje kršćanstva.

Ti svi pokazatelji daju nam da zaključimo da je prvi glas o Kristu u Poreč stigao već krajem I. stoljeća. To je doba kada je još živio posljednji Kristov apostol Ivan, vladao car Domicijan u Rimu, a Crkvu je vodio papa Klement I. Rimski.

Po citatu (15, 19) «... sve do Ilirika pronio Evanjelje Kristovo», može se pretpostaviti da je u Poreč prvi stigao te Radosnu vijest propovijedao i netko od mnogobrojnih Pavlovih učenika, budući da je spomenuto u poslanici Rimljanima da je apostol to već obavio.

Jedan je rimski arhitekt zaslužan za arhitektonski forum antičko-rimske kolonije Poreča.

Tit Abudije Ver, viceadmiral ravske flote i najugledniji Porečanin poganske antike, o svome trošku izgradio je пристаниšte, a na forumu je obnovio Veliki hram (Martov) te podignuo novi, Neptunov hram.

Sama arhitektura grada izgledala je ovako: na Maraforu i sa zapadne strane stizala je glavna gradska ulica – *decumanus maximus*, koja je uzdužno, negdje po sredini poluotoka presijecala grad. Po rimskom urbanističkom pravilu ona se ukrižila s glavnom poprečnom, nešto kraćom ulicom – *cardo maximus*. Na samom pak Forumu, uz povišene kapitolske hramove, nalazile su se i najznačajnije službene zgrade rimskoga municipalnoga grada, a to su palače s trijemovima otvorenima prema trgu na kojemu su se uzdizali monumentalni kipovi rimskih bogova, careva i javnih ličnosti, gordo blistajući na antičkom suncu.

Antika kao takva nije poznavala bolnicu i ubožnicu, već je uporno isticala kult borbe, snage i pobjede. Prema tim na elima postojao je i jedan drugi manje izloženiji Porečanin, gradičbijenih, tijesnih, mračnih i zagušljivih kuća (*insula*) u kojima su životarili siromasi i bolesnici. Takvi rubni ambijenti zajedno s raskošnim palačama i vilama porečkih patricija bili su povezani Kristovim vjernicima koji su u njih unosili neutrnutu lutanje. I u ovom dijelu Carstva ta se kršćanska vjera nazivala *religio illicita* – nedopuštena vjera.

Iz mnoštva tih prvokršćanskih lica koja su, premda anonimna, poput uljanica svijetlila iz tame povijesti, u Poreču se u III. st. ipak izdvajaju nekoliko prepoznatljivih likova. Prije svega to je prvi poznati porečki biskup Maurus (Mauro, Mavar), nakon Eleuterije, Akolit i Projekt, koji su se s porečkom kršćanskom zajednicom sastajali na slavljenju euharistije u blagovaonici (*triclinium*)

privatne kuće, preurene u tajnu crkvu (*domus ecclesiae*), u dnu jedne od poprečnih ulica blizu sjevernih gradskih vrata Parentiuma.

Moguće je da je već tada umetnuta simbolična riba (ICHTHIS), kao ornament u Maurov oratorij, tj. u mozaici pod antičkom kućom kao iskaz prvokršćanskog kulturnog prostora. Ona ukazuje da se na tom mjestu obavljao obred krštenja od najranijih kršćanskih vremena. Tako er tu nalazimo i ostatke krsnog zdenca.

Istarski poluotok i colonia Parentium nisu bili poštebni krvavih nasrtaja poganske vlasti politeističke i robovlasničke države koja je bila nasuprot monoteizma i propovijedanja jednakog dostojanstva svih ljudi pred Bogom koje je zagovaralo kršćanstvo. Jedan od tih progona, najvjerojatnije onaj Valerijanov u drugoj polovici III. st., odnio je živote biskupa Maura i cijelog porečkog klera.

Mnogo je nerazjašnjenih pitanja koja će nam možda biti zauvijek enigma, odnosno dvojbi koje nam se otvaraju same po sebi, primjerice: jesu li porečki procelnici Mauro, Eleuterije, Projekt, Akolit i drugi, pogođeni nemilosrdnim carskim ediktima, podnijeli mučeništvo u kulturnom prostoru *domus ecclesiae* ili su po ondašnjem rimskom običajnom pravu bili izvedeni van gradskih zidina i tamo pogubljeni, kao što je također nemoguće saznati jesu li, prije smaknuća, bili saslušavani, sučeljeni i podmuklo prisiljavani na odbacivanje vjere. Je li i u porečkoj sudnici odjeknulo za ono doba tipično, sudbonosno pitanje: *Quis Dominus est? Caesar aut Christus?* (Tko je božanski gospodar? Car ili Krist?).

Tijelo sv. Maura i ostalih prvomučenika pokopana su izvan gradskih zidina Porečom, na predjelu koji se nalazi iznad sadašnje crkve Sv. Eleuterije, te su im na grobovima podignute male kapelice (*memoriae*). Te su nadgrobnice građevine sa svojim polukružnim završetkom zapravo već stilska naznaka kasnijega prepoznatljivoga crkvenoga graditeljstva.

Godine 313. nastao je Milanski edikt kojim su kršćani dobili slobodu. U Poreču je, kao i u mnogim drugim gradovima diljem Carstva, on imao odjek jer je dotadašnja tajna crkva postala javnom.

Današnji ostaci zidova antičke arhitekture ujedno su i ostaci prostora prvobitne tajne crkve iz doba progonstva te prve javne crkve. U sjeveroistočnom dijelu Maurova oratorija dva su ulazna sloja imaju posebnu povijesnu vrijednost već spomenute prvokršćanske krstionice još iz vremena progona.

Pregradnjama dotadašnjeg prostora po uzoru na rimsku službenu arhitekturu Konstantinova doba, u drugoj polovici IV. st., zbog sve većeg broja novih vjernika, na tom je mjestu podignuta prva, nazovimo je tako, konstantinovska bazilika. Sada nešto o opisu same bazilike: bila je to ranokršćanski jednostavna, funkcionalna i skladna građevina. Bazilikalni su joj sklop sačinjavale tri prostorije međusobno odijeljene zidovima; srednja prostorija bila je crkva (*ecclesia*), južna prostorija bila je martirij (*martirium*) i u njoj su se mučenicima davale moć i mučenika Maura, nakon što su bile svečano prenesene sa izvangradskog groblja u ovu prvu porečku baziliku, a sjeverni dio je bio *catechumeum* i služio je za poučavanje pripravnika za krštenje.

Na ulomku sarkofaga mučenika Maura iz druge polovine IV. st. stoji natpis koji govori o genezi konstantinovske bazilike, pisan latinskim jezikom na ploči od bijeloga krednoga vapnenca, koji u prijevodu znači:

«Ovo sveto polje uvaženo sjajno tijelo mučenika Maura.

Ovo je prvotna crkva obnovljena njegovim molitvama:
dostojno je prenesen ovamo gdje je postao biskupom i mučenikom.
Stoga se podvostručila i sastavljena ovoga mjesta.»

Kada se ta crkva obnovila, o njoj govore navedeni natpisi, osobito umjetnički vrijednost imali su podni mozaici s različitim ornamentima i emblemima. Pored svega toga posebno se ističe omiljeni ranokršćanski motiv, prikaz kantarosa iz kojega nezaustavljivo izbijaju propupale mladice.

Tijekom V. st. zbog priljeva novih vjernika nastaje karakterističan sustav dvostrukih crkava kakav nalazimo i drugdje u to doba, primjerice u Nezakciju kod Pule. Tako je pored

dotadašnje sagrađena, tzv. predeufrazijeva bazilika, pa je i u Poreču nastao spomenuti kompleksni sustav. Ta je bazilika bila pravokutna građevina. Prezbiterij joj bijaše odijeljen urešenom mramornom ogradom od ostalog prostora. Valja konstatirati da su se takve onodobne bazilike gradile na istočnoj obali Jadrana od Salone do Akvileje, osobito u Istri i Noriku. Nadalje, ta predeufrazijeva bazilika građena je bez apside i stupa, sa svetištem (*presbiterium*) koje se sastojalo od polukružne kamene klupe za svećenike (*subsellium*) s biskupskim sjedalom (*sintronus*) u sredini.

Grad bijaše zaklonjen od glavnih kretanja barbarskih plemena, ali se ipak osjećala ona opasnost tjeskoba vremena kada je, bespomoćno izloženo naletima Huni, Vandala, Gota, Avara i Slavena, u dimu, ognju i razvalinama zamiralo tisućljetno Rimsko Carstvo, a s njime i antički svijet. U takvom ozračju njezini su podni mozaici, umjetnički znatno bljeđi, potez nepoznatog lokalnog majstora primjetno nesigurniji nego u prethodnoj bazilici.

Sjaj mozaika

Kada se govori o ovoj kulturnoj znamenitosti u ranome srednjem vijeku, to nije u prvoj polovici VI. st., dok na Istoku car Justinijan u svojoj prijestolnici Carigradu gradi Aja Sofiju i druge velebnе građevine, sanjaju i neprestano o obnovi nekog jedinstvenoga Carstva, na tronopodručjima biskupa dolazi biskup Eufrazije.

Kada se govori o njemu postavlja se nekoliko pitanja kao npr. je li on domaći i sin ili je pristigao s jednom od velikih latica koje su se usidravale u porečkoj luci s Istoka, ustvari odakle potječe taj drugi poznati porečki biskup, prvi nakon mučenika Maura.

Dakako, izglednije je tvrditi da je sam Eufrazije bio u prilici vidjeti barem neke od reprezentativnih građevina zlatnoga Justinijanova doba u Carigradu, te da su ga se te građevine snažno dojmile.

Možda je Eufrazije zaista promotrio provincijski istarski grad u kojemu je trebao stolovati te je odlučio onako bogat i vjerojatno s Justinijanom povezan podignuti novu baziliku.

U apside svoje crkve dao je ovjekovječiti motivaciju koja ga je navela na to djelo:

«Kad je Eufrazije, svećenik skrbni, za vjeru revan, vidio da će mu stolna crkva pasti od vlastite težine, predusrete svetom mišlju rušenje hrama. Trošnu zgradu poruši da bi se pristojnija podigla» te, sagrađivši crkvu, «sretan izvrši svoj zavjet».

Ovaj zasigurno osobni zavjet bio je presudni movens za biskupa koji je krećući u akciju dao izgraditi jedan od najvrjednijih kasnoantičkih spomenika na Sredozemlju – Eufrazijevu baziliku.

Malo je pretjerano govoriti da je novonastala bazilika u potpunosti nova izgradnja; ona je ipak izgrađena djelomično na temeljima, odnosno na zidovima stare crkve, no taj natpis pokazuje da je biskup kanio barem po umjetničkim dosezima nadmašiti prethodnu građevinu. Godine 550. započeo je Eufrazije svoju izgradnju, ali je njezin sastavni dio – memorija (*cella trichora*) sagrađena nešto kasnije.

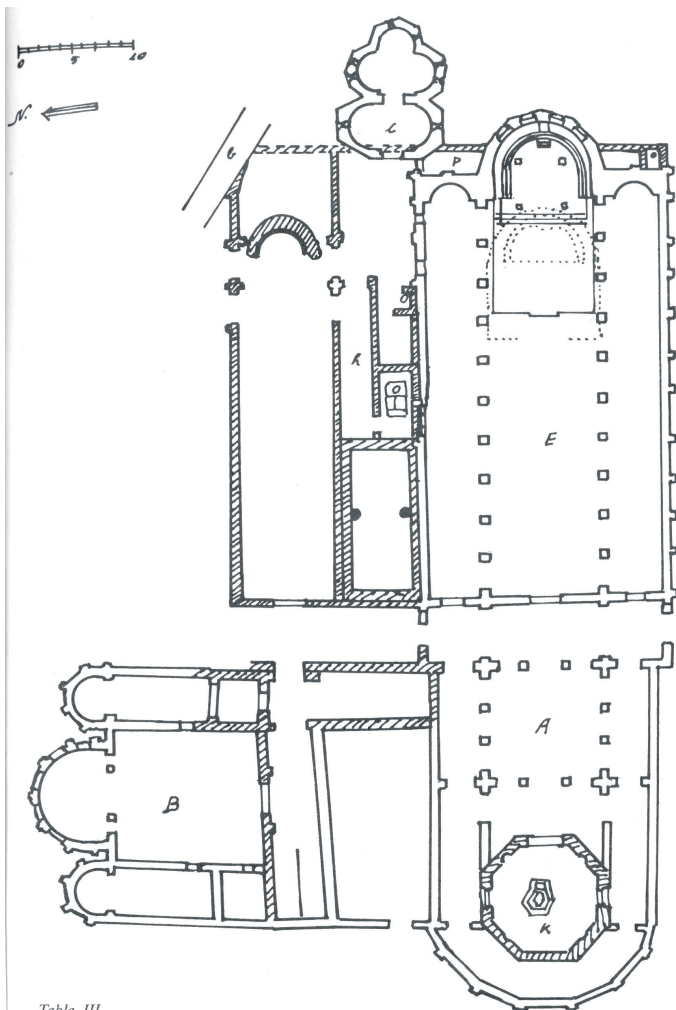

Tabla III
Tlocrt Bazilike iz 6. st.

zaključak proizlazi iz toga što je nemoguće zamisliti da sam biskup Eufrazije nije obilazio gradilište, motrio na koji se način ostvaruju njegove misli u gradu u kojemu je još i stolovao i predstavljao duhovni i svjetovni autoritet.

Značajno je naglasiti da je bazilika ujedno bila i jedina gradnja na ovom dijelu Jadrana koja nije bila razarana kao građevina jedne stare civilizacije na njezinom povijesnom umoru, kao što je to bio slučaj u drugim dijelovima svijeta. Nakon punog desetljeća rada pred zanesenim otkrićem ondašnjih Porečana bljesnula je prekrasna građevina: nova trobrodna i troapsidalna bazilika sa dva reda vitkih mramornih stupova, lijepo ukrašenih kapitela koji međusobno bijahu povezani lukovima s reljefno izraženim polikromnim štukaturama, podova i zidova prekrivenih sjajnim mozaicima, mramornom oplatom, raznobojnim kamenjem i sedefom, u udesnoj simfoniji boja i odsjaja. Atrij i obnovljeni osmerokutni baptisterij zanimljivo su arhitektonski unutar bazilike povezani.

Davni porečki kršćanici koji su u rukama nosili zapaljene svijeće, odjeveni u bijele haljine, imali su određeni put do bazilike, od krsnog zdenca u baptisteriju – kroz portik – do oltara u prezbiterij bazilike. U crkvi ih je do ekala zemaljska, putujuća crkva, predvođena biskupom, prezbiterijima i akonima. Iznad je prikazana u zlatosjaju mozaika nebeska slavna Crkva: Krist – Sveladar sa dvanaesticom apostola, simboli nojanje s dvanaest prvokršćanskih svetica, Bogorodica s Djetetom na nebeskom prijestolju, anđeli, sv. Mauro i drugi mučenici... Taj sudbinski hod nije prekinut ni po etkom VII. st. kada je Poreč razaran od avarskih i slavenskih eta, odnosno kada su se Avari zaletili na područje porečkog agera gdje su pokušali srušiti ranokršćansku baziliku u susjednome Vrsaru.

Papa Grgur I. spominje Hrvate koji naseljuju Istarski poluotok u svome pismu nadbiskupu Salone 601. godine. Mirno žive i uz domicilno stanovništvo, marljivo obrađuju i svoja polja,

Za potrebu izgradnje vadili su se mramorni blokovi iz kamenoloma Prokonesus na obali Mramornoga mora i tamo su se grubo obrađivali za transport brodom, no detaljno su bili obrađivani *in situ* u Poreču. Zapravo su se tamo posebno zanatski perfekcionista obrađivali. Svaki pojedinac impet pedantno je utiskivao monogram. Poreč je u tome trenutku izgledao kao veliko gradilište zbog zidarskih radova na bazilici koja je sjeverno od gradske jezgre izrastala nad posve enim prvokršćanskim tlom.

Dvije skupine majstora bile su uključene u rad na zidnim mozaicima. One zahtjevnije naslikali su i izveli majstori iz carigradskih radionica koji su bili poznati diljem Carstva. U drugoj skupini, kojoj je Eufrazije povjerio rad na mozaicima, bili su doma i majstori koji su obavljali izrade umjetnički manje zahtjevnijih podnih mozaika. Sve je to bilo u nadležnosti samoga Eufrazija i gradskih arhitekta. Eufrazije je vjerojatno posjedovao graditeljsku strast kakva je u njegovo doba otkrivena u caru Justinijanu, strast kakva je bitna u godinu kasnije otkrivena u velikom renesansnog papu – Mecenu. Taj

smjestivši se u plodnim zaravnima podno utvr enih romanskih gradova, Hrvati su prihvatili krš ansku vjeru.

Bazilika je preživjela veliku provalu naroda u ranom srednjovjekovlju, razne gospodare i vojne zapovjednike. Usprkos podizanju novih zgrada i obnavljanju utvrde, mijenjaju i izgled i me e, ali poštuju i osnovni anti ki raster ulica - kao urbanisti ko ishodište i povijesni kontinuitet unutar samoga grada Pore a živjela je bazilika.

Štovanje svetoga Maura kojemu Pore ani pripisuju relativni mir za vrijeme tih burnih stolje a, širio se nadaleko izvan Pore a i Istre, ponajprije podru jima sjevernoga Jadrana.

I tako dok je europski Zapad bio pod ognjenim ma em i dok su se izmjenjivale vladarske krune, ovdje, u malom srednjovjekovnom istarskom gradi u na gornjem Jadranu, prolazile su godine i vijekovi, kao tihi, bogobojazni koraci po mozai kom podu Eufrazijane.

Na pu ini vremena

U svojim listinama izri ito je spominju carevi Oton II. i Henrik IV. za ve spomenute velike provale naroda u ranom srednjovjekovlju. Me utim, jedan drugi Oton, to nije pore ki biskup deset godina nakon što se na kruništima pore kih gradskih kula zavijorila mleta ka zastava, 1277. godine, u inio je zna ajno umjetni ko djelo - monumentalni ciborij, koji se, iako je presko io sedam stolje a, savršeno uklopio u mozaicima oslikane apside Eufrazijane.

U XV. st. zna ajnu ulogu za baziliku odigrao je biskup Ivan Pore anin, naru ivši u Italiji renesansne reljefe za antependij od pozla ena srebra, dok je sklad i mir renesanse u pore koj bazilici nastavio živjeti na vrijednom poliptihu Antonija Vivarinija, upravo kao što e razigranost i kolorizam baroka biti trajno prisutan u slici Palme Mla ega «Posljednja ve era».

Eufrazijeva se bazilika u više navrata našla u doista teškom stanju dok su se nad njom izmjenjivale uprave i vlasti (venecijanska, francuska, austrijska). Prva nepogoda zadesila ju je u XV. st. prilikom potresa. Drugi put je to bila epidemija kuge u XVI. st. kada je i atrij bazilike poslužio kao groblje, a tre i puta u XVIII. st. bila je u tako jadnom stanju da je kra e vrijeme bila zatvorena za bogoslužje te se, da parafraziramo Eufrazijev natpis koji govori o stanju ranije bazilike, održavala još jedino mo ima svetaca.

Zahvaljuju i restauracijama tijekom zadnjih stolje a, Eufrazijana je spašena od daljnje propadanja. Restauracije su bile vrlo korisne zbog toga što su u XX. st. uklonile one likovne elemente koje su kasnija razdoblja, osobito barokno, nanijela i time otežala percepciju njezina izvornoga unutrašnjega prostora. Bazilici je danas vra en njezin manje-više originalni kasnoanti ki izgled.

... Prošao je biskup Oton, naru itelj ciborija, i biskup Ivan Pore anin, zaslužni mecena, kao što je davno stolje ima ranije prošao i poduzetni, protuslovni biskup – graditelj Eufrazije, kao što prolaze ljudi, njihove težnje i snovi...

Bazilika je nazvana po svome graditelju Eufraziju, a posve ena je Uznesenju Blažene Djevice Marije i sv. Mauru mu eniku. Ona je biser-zdanje sjevernoga Jadrana koje sa svojim sjajnim mozaicima te ostacima profanih i prvokrš anskih drevnih arhitektura, nastalih u kontinuitetu od I. do VI. st., te popratnim zdanjima kasnoanti koga episkopalnoga sklopa, predstavlja, možda, jedini autenti ni uzorak cjelovitoga sustava ranokrš anske i ranobizantske arhitekture na svijetu.

Literatura :

- Ante Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb: Krš anska sadašnjost, 1982.*
- Milan Prelog, *Eufrazijeva bazilika u Pore u, Zagreb: Grafi ki zavod Hrvatske, 1986.*

KRALJ TOMISLAV

Vratimo se kroz stolje a unazad u tajnoviti rani srednji vijek. U tom je razdoblju na jednom predivnom, ali vrlo opasnom prostoru «vladao jedan kralj». Je li kralj Tomislav bio igra ka u rukama mo nika ili pak ovjek koji je krojio sudbinu velesila stare Europe?

Najprije moramo predo iti jedan kratki pregled doga aja u susjedstvu Hrvata. Pogledajmo kroz lupu povijesti u vrijeme vladavine samoga kralja Tomislava. Karolinzi su u to vrijeme bili u raspadu. Dinastija Karla Velikoga tek je figurativno stajala na elu države dok su stvarnu vlast bili preuzeli lokalni mo nici. Ugri su se upravo bili doselili i nemilice su se svojom brzom konjicom zabadali u centar Europe. Po etkom 10. stolje a još su bili pogani, a s time i potpuno van utjecaja jakoga pape. Bugarski kralj abdicirao je u korist starijega sina i otišao u samostan. Sin je pokušao vratiti paganizam, ali ga je otac svrgnuo i na prijestolje doveo Simeona. U Bizantu je situacija bila potpuno kaoti na: Saraceni su razvalili južne i isto ne granice Imperija, a Bizant se su eljavao sa problemom ikonoklasta. Na to su se nadovezale i dinasti ke borbe. Koriste i oslabljenost Bizanta, Simeon je prepoznao svoju šansu i napao ih po prvi puta. Bizant je bio stiješnjen, ali je uz pomo Ugra uspio natjerati Simeona na mir i sklopiti relativno povoljan sporazum. Zapadna alijansa je 907. godine napala Ugre pokušavši ih silom utjerati u “zapadni krug”, no oni su ih briljantno pobijedili u bitci kod Posztya. Ova je bitka vrlo zna ajna za jedan injeni ni nusprodukt koji je kasnije izašao na svjetlo. Carica Zoe, supruga bizantskoga cara kojega je svrgnuo Nikola Mistik, preuzela je vlast i sklopila pakt s papom Ivanom X.

Kako je period 907 - 913. g. bio prepun poraza Zapadne alijanse i nestabilnosti na bizantskome dvoru, Simeon je po drugi puta poduzeo ratni pohod prema Bizantu, koriste i drugu šansu da ih baci na koljena. Ovaj put je bio mnogo uspješniji. Bizant je bio pred padom. Roman Lekapen, sin vojnika koji je spasio život jednom od bizantskih careva, svrgnuo je nesposobnu Zoe i donekle stabilizirao borbe. No, Simeon je bio ja i. Što je tada u inio Lekapen? Obnovio je, do tada beskoristan, savez s papom. Odjednom, niotkuda, pojavila se ogromna Tomislavova vojska, prakti ki nezamisliva za to doba u Europi. (Bliski istok, uklju uju i i Bizant, je imao druga iji na in organiziranja vojske koje su stoga bile puno brojnije, ali i daleko neefikasnije). Papa je, o ito po dogovoru sa Lekapenom, preuzeo cijelu Dalmaciju pod svoju jurisdikciju jer se Dalmacija odcijepila negdje polovinom 8. stolje a i prešla pod Bizantsku vlast, a nenadano iskrslom Tomislavu su se ukazale po asti kao kralju. Simeon, uvši za ogromnu vojsku za svojim le ima, sklopio je 923. g. mir. Sredivši stanje kod ku e, 927. g., poslao je vojsku na Tomislava. Dan-danas nije jasno što se dogodilo s tom vojskom jer nema pouzdanih izvora. Smatra se da je i Simeon poginuo u borbama na putu prema Bosni. S obzirom da je on tada imao oko 55 godina, mislim da je vrlo vjerojatno dobio upalu plu a i umro negdje usput, a vojska, koja je bila sastavljena od bandita i baraba, se nakon njegove smrti raspala sama od sebe.

Da bi netko okupio konjicu od 60.000 konja i obu enih, naoružanih konjanika, morao je imati, ili nezamislivo, za tadašnje europske prilike, skup i efikasan upravni aparat, kakav je imao Bizant ili Saraceni, ili pak stanovništvo dedikirano konjima kao Ugri, i koje se kre e isklju ivo u stepskim podru jima. Tomislav nije imao ni jedno ni drugo. O ito je što se dogodilo: Lekapen, pritiješnjen Simeonom, je napravio najjednostavniji mogu i vojno-politi ki trik, izmislio je strahovitog protivnika za Simeonovim le ima. Kako je razdoblje obilovalo raznoraznim upadima vrlo brzih i pokretnih plemena na konjima, a sam Simeon se ve u prvom bugarsko-bizantskom ratu opekao na Ugre, prijetnja od 60.000 konjanika mu se inila koliko-toliko realnom. U zamjenu za potvrdu glasina, Lekapen je dao Dalmaciju papi, a "krunjenje Tomislava", bolje re eno, glasina je poslužila svojoj svrsi. Naime, Ugri kao nekrš ani, jednostavno nisu mogli poslužiti svrsi po drugi puta. Da Tomislav jednostavno nije

mogao poraziti Ugre o to je iz bitke kod Posztya. Mogu e je da je Tomislav, ili netko od lokalnih knezova, došao u sukob s grupama Ugra, pa ih i pobijedio, no do pravog, velikog boja nije bilo došlo.

Malo zemljopisa sjeverne Hrvatske u ranom srednjem vijeku; pogledajmo na što je li ila Slavonija tada. Sava je bila skoro neprelazna. Kilometrma uokolo nje su bile neprohodne bare i mo vare. Rimski mostovi su odavna bili srušeni, a da bi se uspostavio trajan prijelaz skelama, nužna je bila vrsta upravna vlast, vojska i naplata poreza. Navedenih elemenata u Hrvatskoj toga doba nije bilo, niti ima zapisa o ikakvim prihodima od skelarenja iz toga doba. Stoga je malo vjerojatno da se ikakva vrš a vlast prostirala Panonijom. Ve i dio Slavonije je bio prekriven mo varama i prašumama. Jedini dio pogodan za život je bio Srijem i Požeška kotlina (rimski "Zlatna dolina"), zbog svog specifi no brdovitog zemljišta koje je osiguravalo život bez poplava i bolesti.

Jedna Lekapenova-Porfirogenetova ratna varka, i Hrvati dobiše supermena za kralja, a papa uze natrag Dalmaciju. ak štoviše, papa je ustoli io nadbiskupa. Zašto Porfirogenet nije naknadno ispravio ovo? Biste li vi javno rekli da ste nekoga prevarili ako vam ta varka može opet poslužiti? Tako er, ako pogledamo autohtone konjske pasmine sa terena pretpostavljene Tomislavove države vidimo da je to bosanski brdski konj! Taj konj, koliko god bio koristan za prijenos tereta, nikako ne može biti ozbiljan ratni konj. Radi usporedbe, Karlo Veliki je mogao sakupiti 8.000 konjanika. Naslijedio je ogromnu, dobro ure enu državu od svojih predaka, sa velikom tradicijom upravljanja, te izgradio najve e europsko carstvo koje je trajalo sve do 15. stolje a. Iza te države je ostala masa papirnatih dokumenata, opatija, samostana, gradova, željeznih i inih metalnih ostataka... Iza Tomislava nije ostalo ništa osim par zapisa nesvjedoka koji su imali itekakvu korist od laganja. Zar je Tomislav mogao sakupiti 60.000 konjanika? Možda je mogao sakupiti 2.000 konjanika, ali slabo naoružanih. Uop e me ne bi iznenadilo da je papa u zamjenu za Dalmaciju financirao naoružavanje lokalnih seljaka i njihove organizacije, proglasio Tomislava kraljem, bar na papiru, i time pro forme dobio vojsku kojom je mogao mahati Simeonu ispred nosa. Trebamo tako er razumjeti koliki je organizacijski napor potreban za skupljanje par desetina tisu a vojnika. Ako ra unamo da vojnik na sebi može ponijeti hrane za otprilike 7 dana, i ako znamo da je prosje an pohod trajao barem mjesec-dva, pa ak i do godine dana, to bi zna ilo da treba hraniti vojsku od 100.000 ljudi!

Papa Ivan X., ina e slabo pozicioniran u Italiji, što se može vidjeti iz njegovih postupaka, je za savez s Lekapenom dobio od njega Dalmaciju. Lekapen je bio u škripcu, pa je papi dao ono što bi ionako izgubio. Što papa radi? " udnom" koincidencijom, upravo u to doba dolazi do procvata pokreta Grgura Ninskoga i "narodnih" popova glagoljaša. O to je papa u inio ustupke glagoljašima, jer druga ije nije mogao dobiti naklonost lokalnog stanovništva i knezova, mahom izbornih starješina sela i plemena. Došlo je do sukoba sa mo nim popovima latinašima. U sukobu privremeno su pobjedu odnijeli glagoljaši, mahom zbog papinskog pritiska. Iz ni ega izrasta Tomislav. O to je netko uložio puno materijalnih sredstava u njega, od naoružanja do raznih povlastica, a to je u tadašnjoj situaciji mogao samo papa. Slijedom toga vjerojatno se neka vojska okuplja i organizira. Simeon je, kao što sam spomenuo, nasjeo na dezinformaciju, sklopio privremeni mir sa Lekapenom, i okrenuo se prema zapadu.

" udan" nestanak Tomislava, u isto vrijeme sa nestankom pape koji ga je stvorio, i odsutnost svih materijalnih dokaza, samo poja avaju sumnju da nešto nije u redu. Previše koincidencija.

Pogledajmo danas Imotsku, Kninsku i Sinjsku krajinu, te Livanjsko, Duvanjsko, Glamo ko i Kupreško polje. Koliko ljudi ih nastanjuje? Sve skupa možda 80 000 tisu a. Kukuruz a i krumpira još nema, decimirajmo prinose ostalih žitarica, pšenica skoro da i ne ra a u tim krajevima, ostaje nam samo je am, zob i ovce. Sve skupa je cijeli pojas, koji je jedini bio pogodan za uzgoj konja, brojao ne više od 10 do 15 000 stanovnika. Koliko konja?

Ljudi su tada živjeli u zadrugama. Zna i njih 20-50 u jednoj zadruzi, sa ne više od 2-3 brdska konja. Od toga raditi konjicu?! A potkove?! Koliko samo željeza treba za ma , kacigu,

prsni oklop, a bez toga nema konjanika. Za svakog konjanika sa minimumom naoružanja trebalo je prodati barem 50-tak krava i volova. O ito je da je Tomislav "nastao" tek kao plod političkih dogovora koji su trebali oslabiti i eliminirati Bugare, a "glagoljaši" su bili papinski ustupak kako bi se pridobilo lokalno "topovsko meso". Kada Tomislav više nije bio potreban, jednostavno je, kao i svaka druga politička marioneta, uklonjen sa pozornice skupa sa glagoljašima.

ELEONORA PLANTAGENET

U ovom u radu prikazati ženu koja je, može se slobodno reći, na sve one s kojima se susretala ostavljala nemali utjecaj, ženu koja se snažno borila protiv životnih nepravdi te je bila veliki borac za istinsku ljubav. Iz tog je razloga bila predmetom vje ne kritike, od visokih dvorskih službenika, klera do samih vladara.

Ispred centralne kupole crkve Fontervault, koja je bila jedna od najprostranijih i najprestižnijih ženskih opatija u Francuskoj 12. st., danas se mogu naći četiri ležerice figure, ostaci pogrebnih spomenika. Tri su statue rađene od mekanog krečnja, statue Henrika Plantagentea, potom sina i nasljednika Rikarda Lavljeg srca, Isabelle d'Anglene, te četvrta statua u slikanom drvu predstavlja Eleonoru nasljednicu vojvodstva Acquitanije, ženu Henrika te majku Rikarda i Ivana. Eleonora je bila već mrtva godinama kada je rađen njen kip, tako da se pretpostavlja da kipar uopće nije vidio kraljicu za života, iz razloga što kip za sebe drugačije govori o Eleonori i ne dočarava ni približno njenu provokativnu narav. Ali je umjetnik dobio naredbu da pokaže tijelo i lice u njihovoj cjelovitosti.

Vrlo je bitna činjenica da nikada nitko ne može i izmjereti snagu zavojenja koju je Eleonora posjedovala. Godine 1137. bila je povjerena Lujju VII., francuskom kralju. On je tada imao šesnaest, a ona trinaest godina. «On je gorio od vatrene ljubavi prema djevojci», tako izvještava pola stoljeća kasnije di Newburg, engleski monah koji je uspješno rekonstruirao seriju događaja prošlih vremena, i dodaje «želja mladog bila je zatvorena unutar vrste mreže, ništa obnovato, toliko je živa uglađenost koju je Eleonora posjedovala». Prigode u tim vremenima primoravale su pisce koji su tada živjeli da slave ljepotu svih princeza, pa čak i onih manje gracioznih. Eleonora je već bila heroina na svima dvorima do 1190. godine. Danas su još uvijek neki pisci povijesnih romana fascinirani tom legendom.

Po evši od romantizma, Eleonora je predstavljana kao nježna žrtva okrutne hladnoće prvog muža koji je bio nedostatan i limitiran, te brutalnosti i lakoumnosti drugog muža, ili kao slobodna žena, gospodarica svog tijela. Bila je u mogućnosti suprotstaviti se svećenstvu, nositeljica je briljantne kulture, radosna i nepravedno ugušena, ali je uvijek bila spremna izluditi muškarce, lagana, s oblinama.

Po dvorovima su se pričale razne priče, pa je tako Menestrella od Reimsa rekao da kraljica Francuske za vrijeme križarskih ratova daje svoje tijelo Saracenima te joj je prišao «idilu» sa najslavnijim od tih nevjernika, Saladinom. Ona se pripremala pobjeći s njim, doduše već jednom nogom bila na brodu kada ju je Luj VII. zgrabio i vratio. I što iz toga može proizaći i no to da je lakoumna jer je davala svoje tijelo koje je bilo kršteno, i to nevjernome. Tako je i ona postala nevjernicom, kako svoga muža tako i svoga Boga, što je bio vrhunac bestidnosti.

Dakako da su se slične fantazije gradile i u 13. stoljeću. Bilo je tračeva i ogovaranja za vrijeme njenoga života, i neki od tih tračeva bili su sazdana u devet povijesnih djela. Razdoblje o kojemu se pisalo sezalo je od oko 1180. do prvih godina 13. st. i te su priče došle do nas i iz njih saznajemo otprilike ovo što znamo o njoj. Autori tih djela su Englezi, odnosno ljudi iz crkve i svi su je predstavljali u lošem svijetlu i to zbog nekoliko osnovnih razloga. Prvi se odnosio na to što je ona žena, što znači da je sama po sebi zla i spremna na grešne radnje. Drugi je razlog taj da je ona vojvotkinja od Akvitanije i da joj je djed poznati Guglielmo IX., a njega je tradicija napravila najstarijim trubadurom. Govorilo se da je davao malo značenja crkvi i njenom moralu za razliku od pretjerane sklonosti ljubavi, te kako je uzdržavao lijepe djevojke za vlastiti užitak.

I na samom kraju su dva događaja osuđivala Eleonoru, a to je bilo kada je prvi put zatražila razvod i dobila ga, a drugi put se nasatojala osloboditi starateljstva muža i navodila ga protiv djece. Za dobivanje razvoda Eleonora je navela razlog krvnog srodstva. Tvrdila je da su suprug i ona rođaci po četvrtom koljenu, i to je bila istina. Lujevi savjetnici su svim snagama nagovarali kralja da nikako ne bi bilo dobro da mu uzmu ženu ili da ga pak ona ostavi jer bi to bila

sramota za francusko kraljevstvo. I tako nije odmah došlo do rastave nego su oni nastavili živjeti u svojoj ravnodušnosti. Na povratku iz Jeruzalema primio ih je papa koji se potrudio pomiriti ih i u toj je namjeri uspio, no ne zadugo. Nakon tri godine Eleonora je ponovo zatražila razvod. Desilo se to u Beaugency, pored Orleansa pred velikom skupštinom. Naime, bili su pozvani svjedoci koji su svjedo ili o tome da su Luj i Eleonora bili iste krvi i u to nitko nije sumnjao. Taj je brak bio incestuozan, stoga nije bio valjan. Govorilo se da je Eleonora bila neplodna, ali to uistinu nije bilo tako. U petnaest godina braka imala je dvije keri.

Nakon raspada njenog prvog braka, Eleonora je 1152. g. postala ono što je bila sa trinaest godina, a to je, svakako, dobra prilika i nenadana sreća za onoga tko bi ju uspio pridobiti. Mnogi su to pokušali, ali najviše uspjeha imao je Henrik te ju je oženio. Iako ona i nije baš bila prava prilika za njega, on je namamljen plemenitom krvi te žene, ali još više njenim posjedima odlučio oženiti ju. Iako ga ni razlika u godinama nije spriječila da to učini, njemu je bilo devetnaest, a njoj dvadesetdevet godina. Henrikov otac, Goffredo Plantagenet, koji je bio i dvostruki upravitelj kraljevstva nije bio za to da mu sin bude s Eleonorom iz nekoliko samo njemu poznatih razloga.

Iako su Henrik i Eleonora bili u krvnom srodstvu, što zna i da je i to bio incestuozan brak, bio je tu prisutan i incest «drugog tipa». Na dvorskim su se skupštinama vidno naslavili tom avanturom, ili zbog ljubomore ili zbog straha od francuskoga kralja. Kako su godine odmicala Eleonora se okrenula i protiv svog drugog muža. Kada je imala pedeset godina, više nije bila plodna, i svakako, bila je manje lijepa i privlačna, te naravno od nje više nije bilo nikakve koristi za njenoga muža. Naime, tako je to bilo sa ženama toga doba. U njenim godinama žene su nakon neprekidnih preživljenih poroda bile zapostavljene od svojih muževa. Eleonora se oslonila na svoju djecu posebno na jedno od njih, a to je bio Rikard. Rikard, tada trinaestogodišnjak, bio je postavljen na prijestolje majine djedovine, a Eleonora je djelovala iza djevojačke, vjeruju i da u njegovo ime može postati vlasnica tog posjeda. Sve je to imalo veze s netrpeljivošću u njenoga muža protiv koga je ona radila, tako da je opet prekršila osnovna pravila braka. No svi nadbiskupi i ostali crkveni dužnosnici govorili su da mora ostati sa svojim mužem, ali je ona u protivnom na to prisiliti, jer su se svi držali toga da je muškarac gospodar ženi, te da je ona nastala od muškarca i da mu mora služiti. Eleonora je planirala bijeg koji nije uspio. Naime uhvaćena je u muškoj odjeći i pri bijegu ka svome prvom mužu, francuskom kralju. Henrik je bio taj koji ju je uhvatio i naravno to je bio veliki prekršaj zakona te je morala odgovarati za svoja (ne)djela. Bila je zato uhvaćena u tvrđavi do svoje smrti 1189. godine. Za sve to vrijeme kolale su razne priče. Nitko joj, naravno, nije odao povjerenje, kao što to rade današnje sanjalice i žene od nje prvu heroinu feminističke pobune.

Možemo reći i da je Eleonora imala dva specijalna identiteta, a to su rastava i pobune. Vrlo je interesantna činjenica da je bilo jako mnogo pisanih komentara, jer ona je ipak bila kraljica i bila je umiješana u politiku na najvišem nivou.

Kada joj je bilo trinaest godina bila je dodijeljena svom prvom suprugu, koji ju je nakon vjenčanja odveo u svoju kuću, a naravno na putu koji je trajao par dana «konzumirao je brak». Iako se mislilo da je Eleonora bila sterilna, barem što se tiče prvog braka u kojem je imala samo dvije keri, u drugom je braku dokazala svoju plodnost. Eleonora je u svom drugom braku rodila desetoro djece u dvadeset godina. Nakon četrdesete godine nije više imala mogućnost anjavanja, a poslije menopauze preuzela je položaj ugledne žene. Kao udovica povukla se kako bi se posvetila svom trećem mladoženji, ali ovog puta plavom, nebeskom, i to u manastiru Fontervault gdje je ispaštala svoja grešna razdoblja i čekala posljednji sud.

Literatura:

- Georges Duby, *Donne nello specchio del medioevo*, Editori lateraza, 1995.

ISTARSKI RAZVOD

Istarski razvod je opširan hrvatsko-glagoljski spomenik sastavljen od skupa isprava. Napisan je kao jedinstvena isprava o razgraničenjima pojedinih istarskih općina (komuna) feudalnih gospodara Istre: akvilejskog patrijarha, Venecije i gospodara Goričko-pazinske knežije. Pisan je trije jezicima: latinskim, njemačkim i hrvatskim kako bi svaki feudalni gospodar imao svoj primjer - original. Istarski razvod je skup, ili kako takve spomenike slavenski filolozi vole zvatiti «svod» različitih razvoda, nastalih u dugom vremenskom rasponu i na nekoliko mjesta u Istri, a zapisani su u nekom nama nepoznatom kartularu razvodnih rasprava. Taj je kartular prije 1395. g. poslužio kao predložak za naš razvodni svod, tj. za stvaranje jedinstvene cjeline kakva je i danas, s jedinstvom osoba, potezom po terenu koji se ophodi i s jedinstvenim postupcima što spomenik strukturira kao zaokruženu i smislenu cjelinu.

O samom datiranju teško je govoriti zbog nemogućnosti proučavanja originala, koji su izgubljeni ili uništeni, pa čak i njihovi prijepisi, osim prijepisa Jakova Križanića iz 1502. g. koji je sačuvan u kasnijim latinskim i talijanskim prijepisima i prijevodima. Najčešća datacija je 1325. g., ali ta je godina sporna jer je Istarski razvod nastajao u rasponu od gotovo jednog stoljeća. Jedan njegov značajan dio je nastao oko 1275. g. i stoga je Petar Kandler datirao razvod tom godinom. Ipak se nameće mišljenje da je u obliku kakvog ga danas poznajemo, nastajao u razdoblju od 1275. g. pa do 1375. g. kada su Habsburgovci postali vlasnici Pazinske knežije. Razvod sadrži i velik broj isprava iz razdoblja 11-13. stoljeća.

Problem autentičnosti nije dolazio u pitanje sve do 1852. g. kada je razvod štampan u Kukuljevićevu «Arhivu za povjestnicu jugoslavensku». Tada su se oko njega počele formirati različita mišljenja i znanstvene kritike. Talijanska strana ga je osporavala, a s druge strane za formalnu autentičnost borili su se Hrvati, ne u smislu kakvog ga danas poznajemo, nego za autentičnost razvodnih isprava koje su ušle u njega. Istarski talijanski povjesničari iznijeli su nekoliko argumenata protiv autentičnosti Istarskog razvoda u kojima smatraju da Hrvati nisu prešli u kin masiv i da se hrvatsko glagoljsko pismo i bogoslužje nije u vrstilo, te da zbog osoba koje se javljaju u njemu, a u različitim razdobljima ne može biti autentičan.

Stoga u smislu formalne autentičnosti Istarski razvod je prepravljena listina, ali on nije falsifikat u klasičnom smislu.

U razvodu se spominju mnoga imena među kojima se izdvajaju ona koja igraju veliku ulogu. To su notari:

- hrvatski original pisao je pop Mikula, plovčan (župnik) Gole gorice, postavljen od pazinskog kneza;
- za njemačku redakciju brinuo se javni notar Pernart iz Gorice postavljen za njemačkog notara;
- za latinsku redakciju bio je postavljen gospodin Ivan iz Krmina.

Osim njih važnu ulogu igrali su i vladari Istre:

- goričko-pazinski knez;
- akvilejski patrijarh;
- mletački dužd.

Ovdje se nalaze i pouzdani nazivi za brojne odličnike domaće krvi, koje su kasnija vremena, a osobito političke prilike, zbrisala; tu su deželani, vitezi

zlatopasanci, odnosno oni koji su mogli «zlata pasa nositi», zatim sluge i ostali odličnici te izabrani župani i konačno «dobri ljudi verovani».

U ranijim razdobljima ogleda se kult i karakter štovanja prirodnih fenomena, što kasnije nestaju. Komisija je u kasnijem razdoblju postavljala nove znakove, u inijerinskom rukom i to na različitim mjestima i izvan prirodne zemljišne konfiguracije. U tim kasnijim razdobljima uz inženjere, u komisijama su sudjelovali župani, ali više ne i cijeli narod. U početku je narod sudjelovao u komisiji iz razloga da kasnije naraštaji mogu prepoznati razgraničenja. Osim velike uloge u razgraničenju pojedinih područja sami sudionici pridonose to njihovoj dataciji. Tako P. Kandler navodi patrijarha Rajmunda, kneza Alberta, poreklog biskupa Otona, pišanskog biskupa Demetrija i druge kao dokaz za svoju dataciju.

Nadalje za razdoblje 1275. g., kada Kandler datira Istarski razvod, tvrdi se da je u ovoj Mlečana prenametnuta. S druge strane kada bi se spomenik pomaknuo na 1325. g. sudjelovanje Mlečana bilo bi preskromno. Imena sudionika, osim za dataciju, koriste se i za dokazivanje vjerodostojnosti samog spomenika. Tako se donosi podatak da je pišanski biskup boravio u samostanu Sv. Mihovila, između Pazina i Berama, što je za razdoblje o kojem govori Istarski razvod, tj. 1275. g., vjerodostojan podatak. Carlo de Franceschi pokušao je srušiti autentičnost ozbiljnim prigovorima u kojima je naveo sudionike i mjesta samog Istarskoga razvoda, za koje tvrdi i nalazi podatke da nisu mogli pripadati razdoblju 1275-1325. g. Što se tiče seoske zajednice, u piramidi vlasti istaknuto mjesto zauzima županija je vlast u Istarskom razvodu dostigla vrhunac, a ujedno je općina imala više župana, što je isto više riječi o nazivu (titulu), tj. vlasti župana. Dok su seoske općine imale župane, gradske su općine imale suce, ali je njihova funkcija bila identična.

Što povijesnog stajališta Istarski razvod je vrlo značajan opipljivi ostatak prošlosti koji govori o Istri, posebno njenoj unutrašnjosti, i o životu seoske zajednice. Pomoću njega mogu se djelomično rekonstruirati njen život i brojni problemi vezani uz egzistenciju. Iako se prvenstveno bavi selom donosi podatke i o gradovima. Zahvaljujući njemu danas se može uvidjeti teritorijalna podjela u odnosu na ostatak Hrvatske, a ujedno može poslužiti kao prvorazredni izvor za srednjovjekovnu povijest Istre. Ujedno donosi i podatke o bitkama borbama u Istri, u početku između Akvileje i Austrije, kasnije i Venecije te o jačanju crkvene snage nakon pucanja feudalnog režima u Istri. Gledajući njegovu kulturnu važnost, u prvom redu treba uzeti u obzir prostor kulture gdje je nastao. Vrlo je značajan spomenik jer dokazuje pismenost i prisutnost glagoljice u tako ranom razdoblju, bez obzira što je bila izolirana od drugih kulturnih sredina planinskim masivom i morem. Zahvaljujući i Crkvi koja je bila pokretač i nositelj pismenosti i njenoj prisutnosti u svakodnevnom životu došlo je do širenja kulture, opismenjivanja i pismenosti uslijed čega je nastao Istarski razvod.

Literatura :

- J. Bratuli , *Istarski razvod : studija i tekst*, Pula : Istarski sabor, 1978.
- J. Bratuli , *Istarske književne teme, Zbornik tema*, Pula, 1987.

IZBJEGLI KI POJMOVNIK VEZAN UZ MIGRACIJE HRVATA PRED OTOMANIMA, OD POLOVICE XV. DO SREDINE XVI. STOLJE A*

Glavni je razlog što sam izabrao ovu temu činjenica da su Hrvati na izmaku srednjeg vijeka imali bogatiji vokabular što se tiče nekih pojmova vezanih uz izbjeglo stanovništvo, nego što to imaju danas, a to je slučaj i pri usporedbi s jezicima susjednih područja. Cilj je ovog rada dokazati navedenu tvrdnju, što će svoj konačni oblik dobiti u zaključku gdje će biti povučena paralela s nekim događajima sa samog kraja XX. stoljeća. Ovaj rad temeljen na kategoriji hrvatskog srednjovjekovnog društva koja je najrelevantnija kada je u pitanju ova tema, a to je tzv. niže plemstvo. Ovdje nećemo biti mjesta za najzastupljeniju socijalnu kategoriju, a to su pripadnici trećeg staleža, odnosno obični seljaci i marginalci. Razlog je vrlo jednostavan i dobro poznat, oni za sobom nisu ostavili nikakve pisane tragove. Izostavljena je i feudalna elita, sloj najmoćnijih i najbogatijih. U taj su red spadale hrvatske velikaške obitelji koje su uspjele opstati i održati se na ugroženom teritoriju, stoga se na primjeru njih ne može objasniti sudbina nekog iseljenika. U daljnjem tekstu za stanovnike hrvatske srednjovjekovne države koristiti izraz "Hrvati", što je u svojoj osnovi i točno, jer to i jest politički hrvatski narod, no uzmemo li u obzir činjenicu da se pojam nacionalnosti javlja tek u XIX. stoljeću, na ovaj način skrenuti pažnju kako ne bi došlo do krivog poimanja te riječi. Vrlo je bitno i vremenski odrediti radnju koju opisujem, te u geografskom smislu definirati područja na koja se ova radnja odnosi. Kako bih sve to zaokružio u jednu cjelinu, napraviti ću osvrt na glavne smjerove migracija, odnosno na seobne valove koji su zaprijetili gotovo potpunim pustošenjem nekih dijelova hrvatske srednjovjekovne države.

Migracije su pojava koja nije vezana samo za razdoblje koje opisujem, već je to pojava koja se provlači i kroz čitavu ljudsku povijest iz nekoliko razloga. Bilježimo migracije kroz cijelu srednjovjekovnu povijest Hrvatske, no te su migracije bile više socijalnog karaktera, dakle obitelji su se selile u potrazi za boljim životnim uvjetima. U slučaju koji opisujem, uzroci migracija su bijeg od vojne sile, odnosno spašavanje golog života kao i bijeg od zarobljeništva, jer je poznato da su Otomani upadali na neprijateljske teritorije te otimali ne samo muškarce, već i žene i djecu, te ih prodavali u roblje.

Vrlo je bitno smjestiti ovu radnju u jedan vremenski okvir, a to je razdoblje od sredine XV. do sredine XVI. stoljeća. To je period najvećih migracija, koje su zaustavljene formiranjem vojne granice prema Otomanskom Carstvu. Migracijama su zahvaćene sve hrvatske zemlje, srednjovjekovno hrvatsko kraljevstvo, Dalmacija, koja je u tom razdoblju pod Venecijom, Slavonija, koja je pod jakim utjecajem Ugarske, te Istra, koja je razdijeljena između Venecije i austrijskih nadvojvoda.

Vrlo su bitni i smjerovi migracija, stoga dajem pregled osnovnih smjerova kamo su Hrvati odlazili u potrazi za sigurnijim životom. Sjeverni seobni smjer vodio je preko Drave i Mure, te je završavao na područjima zapadne Ugarske, donje Austrije, Moravske i Slovačke.¹

Tome u prilog ide činjenica da je primjerice 1537. godine kralj Ferdinand dozvolio postavljanje nove skele na Muri, kako bi se "jadni bjegunci"² iz Slavonije, skupa sa stokom i osnovnim stvarima prebacili u sigurnije krajeve. Dio Hrvata nastavio je i dalje prema srednjoj

¹ T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga, 1997., str. 426.

² Usporedi: V. Klaić, *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska, 1981., str. 616.; T. Raukar, n.dj., str. 426.

Europi gdje su naselili gotovo 300 sela, a te ljude danas zajedni kim imenom zovemo Gradiš anski Hrvati.³ Seobeni val koji je išao na zapad, odnosno prema Istri te Sloveniji, isto je bio vrlo jak, u toj mjeri da su se neki hrvatski velikaši žalili Ferdinandu “ da koruško plemstvo u tolikoj mjeri privla i hrvatsko stanovništvo, uglavnom kmetove, da e uskoro ionako opustošena zemlja ostati gotovo prazna.”⁴ Južni seobeni put vodio je od ugroženih podru ja prema isto noj jadranskoj obali. Ono što je zanimljivo, a treba istaknuti, je da su migracije vezane za srednjovjekovnu hrvatsku državu gotovo prestale dvadesetih godina XVI. stolje a, iz razloga što je onaj koji je mislio pobje i ve otišao iz tog ugroženog podru ja, pa su nakon toga uo ene migracije sa isto ne na zapadnu jadransku obalu.

O tome kako su se ljudi privikavali na nova podru ja, odnosno u kojem su stupnju preuzeli tamošnje obi aje i kulturu, bit e više rije i u sljede ih nekoliko redaka. Naime, najve i se broj došljaka uspio prilagoditi novom prebivalištu te su u tom dugom procesu prilagodbe uspjeli prihvatiti jezik i kulturu starosjedioca. Pregledom literature može se zaklju iti i to da se jako mali broj ljudi vra ao na svoja prvobitna ognjišta, emu svjedo e brojne oporuke iz kojih se vidi da je tim ljudima rodni zavi aj ostao još samo kao uspomena. No postoji i jedan dio ljudi koji se nisu baš najbolje uklopili u novu sredinu, što nam svjedo i i zadarski kapetan Zuan Moro, koji govori o skupini zadarskih bjegunaca “ koji se u Italiji ne mogu prilagoditi ni jeziku ni obi ajima”.⁵ Da Hrvati nisu zaboravili tko su svjedo e nam brojna udruženja koja su stvarali po dolasku na novo podru je. Brojne “bratovštine Slavena” kako nam svjedo e neki izvori bile su razasute po gotovo cijeloj zapadnoj obali Jadrana od Venecije do Apulije. Najpoznatija bratovština koju su osnovali Hrvati je ona u Veneciji, “ Scuola di San Giorgio degli Schiavoni”.⁶

Pošto sam dao pregled osnovnih migracijskih smjerova, fokus se vra a na glavnu temu ovog rada. Kao što sam ve spomenuo, u vrijeme najve e otomanske prijetnje po hrvatski teritorij, izme u 1450. i 1550. Godine, razlikujemo etiri osnovne zone ratnog djelovanja, koje su se u tih 100 godina pomicale u smjeru istok – zapad, što je i logi no, jer je to smjer napredovanja otomanske vojske. Prva ratna zona podrazumijeva onaj teritorij koji je ve zauzet, odnosno pod kontrolom neprijatelja. Druga zona karakterizira podru je koje je djelomice okupirano ili teško ugroženo neprijateljskim ratnim operacijama, u ovom slu aju to su esti upadi te plja ka i odvo enje stanovništva u ropstvo. Tre a zona je u cijelosti pod krš anskom kontrolom, s tim da su mogu i neprijateljski upadi. Zadnja, etvrta zona podrazumijeva ona podru ja koja su zašti ena i sigurna od ratnih operacija. U ovu zadnju zonu nisu sasvim isklju eni upadi tu e vojske, no to se doga a tako rijetko da stanovništvo može živjeti svojim uobi ajenim životom. Te su se zone vremenom mijenjale, pa primjerice sredinom XV. stolje a prvu zonu predstavlja srednjovjekovna Srbija, drugu srednjovjekovna Bosna, Hum i Zeta, tre u zonu središnji dio Hrvatske, a etvrtu zonu sve što se nalazi zapadnije od tog teritorija. Pedesetak godina kasnije stanje se bitno promijenilo. Prvu zonu predstavljala je gotovo itava Bosna sa Humom i Zetom, drugu središnji dio hrvatske države sa Krbavom, Gackom, Likom i Kninom, tre u zonu zapadna Hrvatska, srednjovjekovna Slavonija i obalni pojas Dalmacije, i etvrtu dalmatinsko oto je, Istra, te današnje podru je Slovenije i Austrije.

Kako je izdvojeno etiri osnovne ratne zone, tako se može izdvojiti i etiri kategorije raseljenika. Za izu avanje tog problema pomogli su i mnogi dokumenti, koji su izdavani na latinskom, hrvatskom, talijanskom i njema kom jeziku. Me u tim jezicima, kad je trebalo imenovati raseljenike, stvoren je izbjegli ki pojmovnik. U tom pogledu hrvatski jezik pokazuje najslženiju, a njema ki najjednostavniju pojmovnu klasifikaciju ljudi koji su preživjeli ratne strahote. Da bih dokazao navedene tvrdnje, dat u usporedbu pojmova kroz šest europskih jezika, na hrvatskom, engleskom, latinskom, njema kom, talijanskom i ma arskom.

³ Usporedi: *Povijest i kultura gradiš anskih Hrvata* [The History and Culture of the Burgenlandian Croats], ur. Ivan Kampuš, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1995.; Raukar, n.dj., str. 426.

⁴ Vidi: V. Klai , n.dj., str. 617.; Raukar, n.dj., str. 426.

⁵ Raukar, n.dj., str. 428.

⁶ Vidi: Raukar, n.dj., str. 428.; L. orali , *U gradu sv. Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb: Golden marketing, 2001.

Prva kategorija iseljenika su IZBJEGLICE; FUGITIVES (Eng.); FUGAX, FUGITIVUS (Lat.), FLÜCHTIG (Njem.), FUGATO (Tal.), FUTO (Ma.).⁷ U tu kategoriju spadaju oni ljudi koji su na prvi znak otomanske opasnosti napustili domovinu, te se naselili na nekom zapadnom, sigurnijem području. Iz ovoga izvodimo zaključak da su izbjeglice otišle sa druge ili treće zone ratne opasnosti na sigurnija područja.

Drugu kategoriju čine PROGNANICI; REFUGEEES (Eng.); PROFUGUS (Lat.); FLÜCHTIG (Njem.); VAGO (Tal.); PRIBEG (Ma.).⁸ Ova kategorija ljudi, za razliku od prve, pokušava obraniti svoje područje do krajnje granice izdržljivosti. Tek kad se vidi da je otpor branitelja gotovo svladan, napušta se mati na zemlja i odlazi u sigurnije krajeve. Prognanici pripadaju drugoj zoni ratne opasnosti, a tek kad ta zona postaje prvom zonom, oni se povlače.

Treću kategoriju čine PREBJEŽI; RENEGADES (Eng.); REFUGA (Lat.); FLÜCHTIG (Njem.); FUGITIVO (Tal.); PRIBEG (Ma.).⁹ Ova skupina je i vjerski i nacionalno vrlo šarolika.

Činili su je ljudi koji su prihvatili vojnu službu otomana, pa su nakon nekog vremena prebjegli u hrvatsku vojsku. U razdoblju od 1530. do 1550. godine veliki postotak u tim skupinama činili su hrvatski starosjedioci, dakle katolici, dok su u kasnijim razdobljima bilježeni služebojci uglavnom pravoslavne vjere, Vlasi, Bugari, Srbi i druge etničke grupe. Iako su te skupine bile različite etničke i vjerskog podrijetla, djelovali su kao jedna cjelina.

U posljednju, četvrtu kategoriju spadaju IZGNANICI; EXILES (Eng.); EXUL (Lat.); VERTRIEBEN (Njem.); BANDITO (Tal.); SZAM – KIVETETH (Ma.).¹⁰ To su ljudi koji su u prvo vrijeme ostali i do ekali otomansku vlast, primili je, te su na taj način zadržali svoje posjede. No, nakon nekog vremena oni bivaju izgnani sa svojih ognjišta, a razlozi su bili brojni, od vjerskih i političkih do etničkih u nekim slučajevima. Oni su bili stanovnici prve zone, a bili su prisiljeni preseliti na teritorij druge, treće ili četvrte zone.

Kratkom analizom ovih pojmova dolazi se do zaključka koji je i prije spomenut, da njemački jezik pokazuje najjednostavniju pojmovnu klasifikaciju ljudi, a hrvatski jezik najsloženiju. Zašto se to dogodilo? Odgovor treba potražiti u prvom hrvatskom rječniku, koji je izdan krajem XVI. stoljeća, u kojem autor Faust Vrančić daje usporedbu pet europskih jezika, latinski, talijanski, njemački, mađarski i hrvatski.¹¹ Što iz njega zaključujemo? Njemački jezik XVI. stoljeća poznaje samo jedan izraz za ljude koji su izbjegli s nekog područja. Riječ FLÜCHTIG tako označava i izbjeglice i prognanike i prebjegle skupine ljudi, dok primjerice hrvatski jezik ima poseban izraz za svaku od tih kategorija.¹²

Hrv.	Eng.	Lat.	Njem.	Tal.	Mađ.
Izbjeglica	fugitive	fugax, fugitivus	Flüchtig	Fugato	futo
Prognanik	refuge	profugus	Flüchtig	Vago	prebeg
Prebjeg	renegade	refuga	Flüchtig	Fugitivo	pribeg
Izgnanik	exile	exul	Vertrieben	Bandito	szam-kiveteth

⁷ Usporedi: I. Jurković, Stjepan Berislavić *de Werhreha de Mala Mlaka* i njegovi nasljednici kroz 16. stoljeće. Primjer raseljene obitelji plemenitog rodu obrani i za otomanske ugroze, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU 20*, Zagreb, 2002., u tisku; F. Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum; latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*, Venetiis, apud Nicolaum Morattum, 1595., repr. u: *Most – The Bridge*, vol.1, Zagreb, 1990., str. 39. – 40.; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik* vol. 2, repr. u: Zagreb: Informator, 1975., str. 441.; *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, ur. Emil Heršak, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – ŠK, 1998., str. 89. – 91.

⁸ Jurković, n.dj.; Vrančić, n.dj., str. 83.; Mažuranić, n.dj., str.1167.; Heršak, n.dj., str. 208.- 209.

⁹ Jurković, n.dj.; Vrančić, n.dj., str. 34.; Mažuranić, n.dj., str. 441. i 443.; Heršak, n.dj.,str. 91.

¹⁰ Jurković, n.dj.; Vrančić, n.dj., str. 34.; Mažuranić, n.dj., str.1087., 1089., 1511. – 1513.; Heršak, n.dj., str. 280. – 281.

¹¹ Vrančić, n.dj.

¹² Pogledaj tablicu.

Isto tako, treba obratiti pozornost i na injenicu da su stanovnici njema kog govornog podru ja ti koji su bili u poziciji pružanja uto išta raseljenim narodima. Stoga i ne treba uđiti da je kod dijela doma eg stanovništva stvoren antagonizam prema pridošlicama, jer oni doma em stanovništvu remete postoje e društvene, kulturne pa i vjerske odnose. Kada to znamo, možemo i razumjeti da je domicilno stanovništvo sve strane pridošlice stavljalo pod istu kategoriju, odnosno zvalo ih istim imenom FLÜCHTIG. Hrvati su tijekom više desetlje a stvarali svoju terminologiju s pozicije raseljenih osoba, te je normalno da su me u sobom to no znali poziciju svakog pojedinca.

U zaklju ku ovog rada, kako sam i u uvodu pripomenuo, povu i u paralelu s jednim doga ajem s kraja XX. stolje a. To je rat koji se dogodio po etkom devedesetih godina na podru ju Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Zašto je u uvodu iznesena teza da je hrvatski jezik na izmaku srednjeg vijeka imao bogatiji vokabular što se ti e izbjegli kog pojmovnika nego danas. Preko sredstava javnog informiranja mogli smo lako zaklju iti kako su ljudi izbjegli s okupiranih teritorija unutar Hrvatske države okarakterizirani kao PROGNETICI, a oni koji su otjerani s podru ja Bosne i Hercegovine ozna eni kao IZBJEGLICE. Usporedi li se srednjovjekovna klasifikacija s ovom današnjom, evidentno je da je današnja oskudnija i nepravilnija, utoliko što se primjerice status izbjeglog ovjeka utvr uje na temelju teritorija s kojeg je pobjegao, a ne na temelju stvarne situacije u kojoj se pojedinac našao. Svakodnevna upotreba ve spomenutih termina u hrvatskom jeziku ukazuje na injenicu da je to uveliko stvar politi ke vlasti, a to je svakako izvan teme koju obra ujem.

* Ovaj je rad prezentiran na Godišnjoj Konferenciji mladih povjesni ara u Nijmegenu.

Literatura :

- Lovorka Čorali , *U gradu sv. Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, Golden marketing, 2001.
- Ivan Jurković , Stjepan Berislavić *de Werhreha de Mala Mlaka* i njegovi nasljednici kroz 16. stoljeće. Primjer raseljene obitelji plemenitog roda ubrani a za otomanske ugroze, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU 20* (Zagreb, 2002), in print.
- Vjekoslav Klaić , *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka 20. Stoljeća*, vol. 5, Zagreb, Nakladni zavod MH [i. e.] Matice Hrvatske, 1981.
- *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, ed. Emil Heršak, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, ŠK, 1998., str. 89. – 91., 208. – 209., 280. – 281.
- Vladimir Mažuranić , *Prinosi za hrvatski pravno – povijesni rječnik*, vol. 2, Zagreb, Informator, reprint, 1975., str.441., 443., 1511. – 1513., 1087., 1167.
- *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata [The History and Culture of the Burgenlandian Croats]*, ed. Ivan Kampuš ,Zagreb, Nakladni zavod Globus, 1995.
- Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, Školska knjiga, 1997., str. 426., 428.
- Faust Vrančić , *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*, Venetiis : Apud Nicolaum Morettum, 1595., repr. u: Zagreb: *Most – The Bridge*, vol. 1, 1990., str. 34., 39. – 40., 83.

PRIKAZ SREDNOVJEKOVNOG OVJEKA KROZ ISTARSKE GLAGOLJSKE GRAFITE

injenica je da su povjesni ari kroz povijest pridodavali manje pažnje prou avanju svakodnevnih doga aja iz života obi nih malih ljudi za razliku od istaknutijih, svojevremeno, vode ih li nosti i doga aja. Možda povjesni ari nisu niti svjesni koliko važnih podataka kriju obi aji i rije i našeg puka. Što je sve veselilo, mu ilo, zanimalo srednjovjekovnoga ovjeka u Istri i sve što se doga alo u njegovom svakodnevnom životu otkrivaju nam, izme u ostaloga, i istarski glagoljski grafiti.

Sve enici su nam ostavili zapise o svojoj mladoj misi, koju su nam posvjedo ili o tom doga aju. U crkvi Sv. Nikole u Pazinu, mladomisnik, Grgur Jerkovi , ostavio je ovaj grafit:

JA POP GRGUR JERKOVI PEH MOJU MLADU
MAŠU NA LET GOSPODNJIH 1557. DAN DRUGI
MAJA MISECA I TADA BIŠE V PAZINI VELIKA
MORIJA

Mlada misa održavala se u rodnom mjestu mladomisnika i predstavljala je bu no slavlje poput pira.

Mnogi su glagoljaši zapisivali i svoje molitve, neke izva ene iz Svetog Pisma te neke jednostavne preko kojih možemo duboko zaviriti u dušu tog ovjeka. Primjer tomu je glagoljaš iz Hrastovlja koji je ostavio svoju jednostavnu molitvu u crkvi Sv. Trojstva:

BOŽE, BOŽE MOJ!

Zanimljivo je kako, kada glagoljaš razmišlja o samoj molitvi nastaju i poneki prijevodi latinske sentence. Glagoljaš iz Barbana prevodi poznatu latinsku sentencu: «*Si cor non orat, invanum lingua laborat*» ili kako je preveo naš glagoljaš.

AKO SRCE NE MOLI ZAMAN JEZIK FLAFOLI
TO PISA IVAN ŽILIN SIN KADA BEŠE SIT
SMOKAV SUHIH

Op e poznato je da se ljudi hvataju pisarskog alata kada su potišteni osobnim ili nekim inim teško ama. Tako nam se jedan glagoljaš potužio da mu je u injena velika nepravda:

1532. TOTU BE MIHOVIL Z BERMA BUDU I
VELE TUŽAN ZA MI SE VELIKA NEPRAVDA
INJAŠE V VRIME OVO BOŽE POMOZI

Mnogi glagoljaši bilježili su svoje tjeskobe izazvane bi evima rata , gladi ili nekih drugih nesre a kao što donosi primjer iz crkve Sv. Antona u Barbanu:

A SIJE PISA POP MIKULA KAPELAN V
RAKLI KADA ZANJEŠE GOSPODA
BNETCI VSU ISTRU MILEZIN 1508

Glagoljaše su mu ile i svakodnevne neprilike, kao što je nedostatak hrane, velike morije i sli no tomu. To tako er kazuju svojim zapisima. Primjer je grafit iz Gologorice, crkve Sv. Marije:

1567. KADA VZE TU KONTRADU

Akademik Branko Fu i , pretpostavlja da grafit komentira tu u koja je uništila urod u gologori kom podru ju. Na grafitima iz narednih godina vidimo da se oskudica nastavila, a neki su glagoljaši zabilježili ak i rast cijena.

Postoje tako er i grafiti koji nam svjedo e o društvenim odnosima tih ljudi sa svim lokalnim razmiricama, podvalama, sumnjama i zlobama. Saznajemo da je 1628. godine ukraden kalež ba avske crkve Sv. Jakova:

1628. KADA BIŠE UKRADEN KALEŽ BA AVSKIH CRIKAV

Zanimljivi su nam i seoski tra evi koje tako er možemo na i na ovim grafitima. Primjer je tra o nekomu tko je ostao ožaloš en smr u Fumije, beramske djevojke koja je bila nezakonita «Gospina k i», a ime njezinog oca kasnije je uništeno. Grafit je prona en u crkvi Marije u Beramu:

1551. DA UMRE ANICA GOSPINA K I KA BIŠE H I

No nisu se glagoljašima doga ale samo loše stvari, imamo i veselih, vinskih dosjetki na crkvenim zidovima; jedan glagoljaš je napisao kako više voli piti vino sjede i nego kopati.

156?. TO PISA KI VOLI PRI MIZI SIDE VINO PITI NEGO KOPATI I KI VOLI VINO NEGO KROP KI TO PISA BOG MU POMOZI I SVETA MARIJA AMEN. VSAKI RECI KI TO ŠTAL BUDE BOG MU POMOZI I CETERA

Druga je ruka dodala : «VRAGU NA RAME».

Ove vinske dosjetke pokazuju pu ku dušu i teža ki duh tih glagoljaša koji su svoju nauku stekli isklju ivo na ladanju kod starijeg popa glagoljaša.

Gledaju i i itaju i ove grafite kao da nam se pred o ima odvija «šareni povijesni film» i vidimo da su nam ti ljudi bliski premda su živjeli nekoliko stolje a prije nas. Preko grafita vidimo te ljude kao obi ne, sa spontanim reakcijama i ponekad vulgarnim dosjetkama. U njima se održava istarska kultura i njeguje tradicija govora i izražavanja narodnim materinjim jezikom.

Literatura:

- Branko Fu i , *Glagoljski natpisi*, Zagreb: JAZU, 1982.

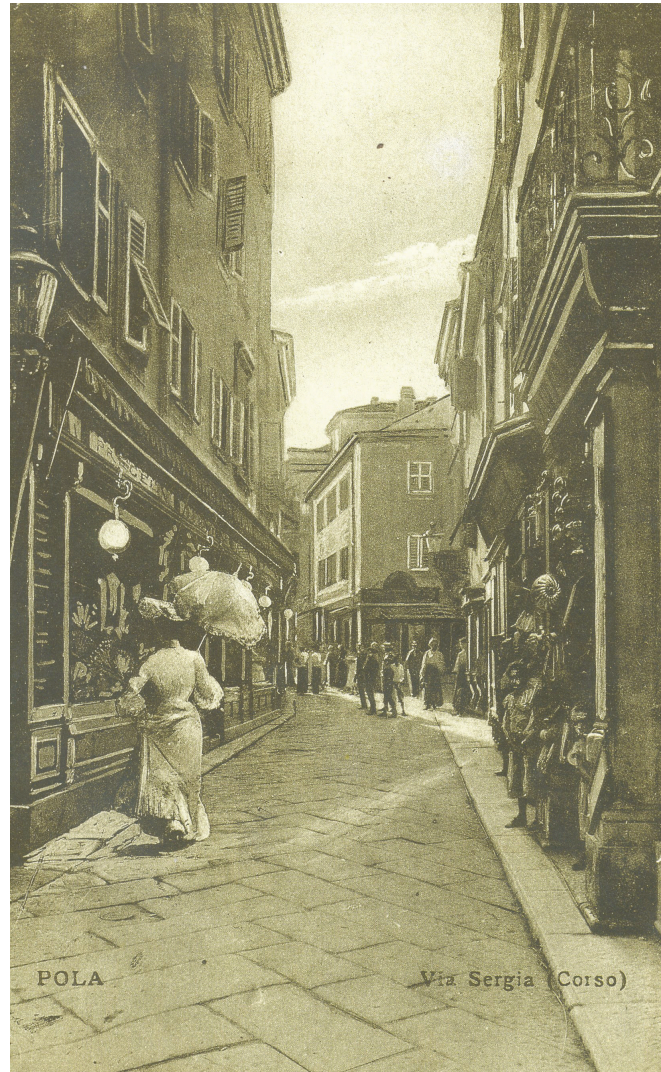
PULA TRIDESETIH I ETRDESETIH GODINA DVADESETOG STOLJE A

- IZ SJE ANJA NJEZINIH ŽITELJA -

Život grada za vrijeme dva desetljeća a navedena u naslovu karakteriziraju velike političke, društvene i kulturne promjene. Naime, vrijeme pod fašističkom Italijom, po etak Drugog svjetskog rata, dolazak njemačkih snaga u Pulu, narodnooslobodilačka borba i partizansko oslobođenje Pule, dvogodišnja anglo-američka uprava i uspostavljanje jugoslavenske države uvelike su utjecali ne samo na promjenu struktura grada već i na fizionomiju pa i arhitektonsku sliku grada. Premda je povijest Pule dvadesetog stoljeća a danas poznata u nizu znanstvenih radova i monografija, pokušat ćemo u ovom poznatim činjenicama u predstojećem tekstu prikazati fragmente pulske svakodnevnice, kroz sjećanja njezinih građana. Prikupivši različita saznanja i dogodovštine petnaestak vremenskih Puljana, predotiču u kronološki život malog ovjeka u konfuziji velikih političkih i društvenih promjena. Stoga će svi podaci u tekstu biti temeljeni uglavnom na izjavama sugovornika - njihova imena, na zahtjev njihove imena, ne u spominjati.

Tridesetih godina, koje esto karakteriziraju epiteti kao što su fašistički teror, dekadencija grada nakon austrougarskog sjaja, emigracije slavenskih masa, drugorazredni značaj pulske Arsenala i sl., moji su sugovornici spadali u mladu populaciju. Na prve asocijacije na to vrijeme najviše sam podataka dobio o tadašnjim kinima, kavanama i plažama.

Kina je za razliku od danas tek jednog, u Puli tridesetih godina bilo izmeću osam i deset. Kino "Arena" nalazilo se na mjestu bivšeg kina "Istra", kino "Ideal" u staroj zgradi na mjestu današnjeg ZAP-a, "Nazionale" na mjestu bivšeg kina "Pula", "Imperial" u zgradi bivšeg kina "Partizan" tj. odmah pored kina "Sal Umberto" ili današnjeg jedinog pulske kina "Zagreb". U ulici Sergijevaca nalazila su se tako er dva kina od kojih se prvo nazivalo "Savoia", a nalazilo se u prostoru današnjeg dućana "Narodne tehnike" u blizini Slavoluka Sergijevaca. Meću tim, to je kino meću djecom bilo poznato pod imenom "Pistola" budući da su u njemu bili uglavnom prikazani kaubojski ili gangsterski filmovi koje su najviše gledala djeca. Na kraju ulice Sergijevaca u staroj zgradi koja više ne postoji, na mjestu gdje se danas nalazi nova zgrada (preko puta "Bagatove" trgovine) postojalo je kino "Garibaldi".

Ulica Sergijevaca prije stotinjak godina

Više mi je sugovornika napomenulo specifičan ugođaj ambijenta budući da se u to kino ulazilo kroz kavanu na koju se nadovezivala ljetna terasa i kino dvorana (smatram da je to negdje na mjestu Rimskog mozaika iza Zavoda za zapošljavanje). Zanimljivo je i to da su se s jednom ulaznicom (25-50 centesima) mogli gledati svi filmovi toga dana pri čemu su projekcije filmova započinjale svakog dana redovito u dva sata poslije podne i završavale negdje oko jedanaest sati navečer.

U toplijim mjesecima pulski je Amfiteatar bio poprište mnogih koncerata, baleta i opera, jednako kao i danas, a na koje su mladi išli uglavnom uz pratnju roditelja kao i u zlatno doba Filmskog festivala nakon Drugog svjetskog rata. Uz jastu i ež za sjedenje redovito se u Arenu nosila ne samo suha nego i kuhana hrana da bi se malo prigrizlo.

Treće poprište zabave i kulturnog života u Puli bilo je kazalište, rezervirano u svome prvome dijelu većeri za filmove, nakon čega bi započinjao nezaboravni varijete. Neki od sugovornika nažalost su već nakon filmova morali su kući, ali dok se oni malo stariji rado sjeđaju, ari no njih varijetea. Poseban ugođaj predstavljalo je otvaranje krova na kazalištu radi zračenja prostora pri čemu su mladi, kojima je uz roditelje bilo dosadno gledati program, zvjerali u zvijezde kroz krovni otvor.

Posebno u doba karnevala kazalište je bilo središte okupljanja maskiranih građana. Dok je podij bio rezerviran za vođenje programa i ples mladića i djevojaka, mlada su djeca i stariji cijelu zabavu promatrali iz kazališnih loža. Tom je prigodom za sve one koji su željeli sudjelovati maskirani u karnevalu u kazalištu postojao dužan (danas je to jedan dužan boćar od Slavoluka Sergijevaca odnosno u produžetku Stare robne kuće) u kojem su prvenstveno djeca za te večeri mogla po pristupačnim cijenama kupiti ili iznajmiti kostime. Inače, oni su ostale blagdane (Božić, Nova godina.....) slavili uglavnom u obiteljskom okruženju, a vrlo rijetko po gradskim kavanama, osim za vrijeme tzv. Feste del mar, Fešte od mora. Festa del mar slavila se jedan dan u ljetno doba pri čemu su svi večeri i brodovi i većina brodica bili okruženi nizovima lampica dok je na obali punoj građana cijelog dana svirala glazba.

Do početka Drugog svjetskog rata Puljani su živjeli "punom parom". Ljetne vrućine ublažavali su uglavnom na nekoj od pulskih kupališta ili pak divljih plaža. Popularni "Bagno Polese" (sagrađen još davne 1886. godine, kako to vidimo na starim razglednicama) bio je plutajuće kupalište u pulskoj luci do kojeg se dolazilo brodicom, a bilo je, kako većina danas govori, kupalište za bogate građane. Kupalište "Stoja" koje je tridesetih godina počelo je s radom ostalo je zapamćeno po drvenim kabinama (za razliku od današnjih zidanih) i skakaonici u dva nivoa, dok su današnje plaže Valsaline, Zlatne Stijene ili Lungo Mare bile "divlje" plaže pulske mladeži. Da je to i istina, danas svjedoče mnogi na kamenitoj obali Lungo Mare uklesani inicijali i imena kupaca, stari i više od osamdeset godina. Međutim, iako nisu bilo kupalište, Zlatne Stijene su u to doba imale malu gostionicu koja je tokom cijele godine Puljane privlačila domaćim pršutom i sirom. Onima kojima je prijevoz tramvajem ili autobusom bio skup, odlazili su na popularni "Mandra" - plažu uzduž željeznice stanice, no, kako kažu stari Puljani uvijek su avu zbog prolaza parnih lokomotiva. Rijetki su od sugovornika posjećivali vojno kupalište "Valkane", odnosno tek ukoliko su bili u društvu vojnih osoba. Na početku zaljeva nalazila se zgrada s restoranom, s desne strane kabine i mjesto za kupanje viših, a s lijeve strane zaljeva drvene kabine i mjesto za kupanje nižih razreda i njihovih obitelji.

Kupalište "Vergarola" kojega zbog nemilog događaja iz 1946. (eksplozija s mnogo poginulih i ranjenih) Puljani nerado spominju, bilo je u doba Italije kupalište za gospodu. Na ljepotu i luksuz kupališta danas upućuju tek ostaci zida, fragmenti ukrašenih stepenica kojima se silazilo do plaže te zidine potpuno zaraslog plaži pripadaju drugom objektu. Vergarolla ili Vargarola kako je neki Puljani u žargonu nazivaju, nalazi se danas u produžetku bivšeg brodogradilišta "Crvena zvijezda" i služe i kao ribarska lučica teško se može prepoznati kao bivše elitno kupalište.

Osim spomenutih individualnih ljetnih zabava, škole su u suradnji s fašističkim vlastima osiguravale siromašnjoj djeci kolektivne ljetne kampove. Djeca pulskih škola sa svojim su u Italijama najčešće po tjedan dana odlazili u kamp "Stoja" gdje su ljetovali u drvenim barakama prilikom čega im je hrana bila osigurana i svakodnevno dovožena kamionom.

Primarna je dakle briga za mla u dob postojala, a o njoj govore i drugi primjeri. Vezano za najranije školske dane, mnogi se nerado sje aju ribljeg ulja kojeg su svaki dan dobivali u školi, odnosno povremenih raskušivanja parom (kao prevencija od nekih bolesti) u podrumu, današnjeg Zavoda za javno zdravstvo. Siromašni u enici redovito su od fašisti ke omladine dobivali bijele bluze i crne suknje na falte, zapravo neku vrstu fašisti ke uniforme za najmla e. Ne razmišljaju i o simboličkim odje e, sretni što nešto imaju mnogim je tadašnjim školarcima, kako danas navode, to bila "Festa della Befana" (sve an dan kad se daruju djeca). Ina e, sjedište fašisti ke omladine bilo je u Casa balilla (Dom Bra e Ribar) dok je sjedište fašizma u Puli bilo u zgradi preko puta Glazbene škole. Upravo je ta zgrada ostala u sje anju ve em broju Puljana kao sjedište fašisti ke torture - iz njezinih podruma prolaznici su nerijetko mogli uti pla , krikove i zapomaganja. Navest u kao primjer pri u jedne od sugovornica iji je otac "zaradio nekoliko šamara" na ulici nakon što je zaboravio salutirati grupi fašista koja je tuda prolazila (a što je bila obaveza). Budu i da je le ima bio okrenut prema izlogu, zaboravio je "izvršiti svoju dužnost" radi ega mu je jedan od fašista prišao i ošamario ga. Ina e, pripadnost fašistima mnogo je lakše dovodila ljude do posla dok su oni privrženi lijevoj struji ostajali bez njega, požalila se jedna sugovornica.

Osim tisu a stranica publikacija o fašisti koj nasilnoj politici i otporu koji joj je pružen, o buntovnoj Puli govori i niz spomen- plo a u Puli, po evši s 1. svibnjem 1920. kada su kod Slavoluka Sergijevaca poginula u prvomajskoj manifestaciji etiri pulska radnika – eh, Talijan, Hrvat i Austrijanac, pa do 9. rujna 1943. kada su na Giardinima živote izgubila trojica antifašista nakon kapitulacije Italije.

Izuzev spomenutog fašisti kog sjedišta u Puli je uz sud i zatvor (i danas na istome mjestu) postojao i Corte d'Assise. Nalazio se u danas nešto preina enoj zgradi bivšega Pionirskog doma, a služio je za javna su enja otvorena za javnost (obi no za velike prijestupe) kojima su prisustvovali i gra ani i novinari.

Ružniju sliku Pule nadopunjavaju i pojave koje neki nazivaju "najstarijim zanatom na svijetu". Javne ku e bile su op e poznata pojava u Puli, a jedan od sugovornika potvrdio mi je i korištenje njihovih usluga. Sugovornica koja se kao dijete igrala na ulicama starogradske jezgre, nabrojala mi je etiri javne ku e u ulici Castropola, rangirane po kvaliteti. Najelitnija od njih, kako je kasnije saznala, nalazila se u Rasparaganovom usponu, a sve su redom od njih imale redovito navu ene kapke na prozorima. Budu i da su ih ponajviše posje ivali vojnici, mla a su djeca javne ku e esto smatrala vojarnama kroz koje je vojska neprestano cirkulirala. Obi aji da se mladi u prije odlaska u vojsku sašije odijelo kod kroja a, zatim odvede u javno kupatilo te na koncu tako istog i lijepo obu enog odvede u javnu ku u, bili su dar od starijih ro aka ili prijatelja, kako mi je rekao spomenuti sugovornik. Na po etku današnje ulice Castropola (preko puta du ana s instalacijama) nalazila se mala kapelica kako se u šali govorilo "za iš enje savjesti" zadovoljnih konzumera javnih ku a.

Javna kupatila u gradu bila su podijeljena za civile, odnosno vojne asnike. Civilno javno kupatilo nalazilo se u podrumu današnjeg Doma zdravlja ili popularnoj "Cassamalati" dok se vojno kupatilo nalazilo podno Mornari ke crkve uz zid Arsenala. Pred tim vojnim kupatilom (ina e srušenim kasnije u savezni kim bombardiranjima o emu danas govore ostaci zaraslih srušenih objekata), esto su se znale vidjeti skupine mladih vojnih asnika koji su s bijelim ru nicima oko vrata ekali svoj red za kupanje. Cijelo je podru je okolo Mornari ke crkve bilo naseljeno radnicima iz Arsenala. Radni ka je klasa u te zgrade naseljavana naj eš e s obzirom na tvornice u kojima su lanovi obitelji radili, kako je rekao jedan od Puljana koji je živio u kvartu blizu radni kog naselja "Barache" u kojem su obitavale obitelji ije su žene radile u tvornici duhana.

Pula je u to doba imala tvornicu duhana (današnja tiskara), ribe (na Verudi), lokota (na mjestu velike zgrade preko puta žute zgrade triju pulskih škola u Rakov evoj ulici), stakla (na mjestu današnje, ali manja) te cementa. Bivši austrougarski Arsenal u doba je Italije izgubio na zna enju pri emu se uvoz i izvoz bazirao na starom željezu i kamenu. Osim toga, kako kažu oni iji su roditelji radili u njemu, Arsenal je bio vlasništvo države dok je otok Oliva (Uljanik) bio u vlasništvu nekog privatnog poduzetnika.

U doba blagdana i vikendima obitelji svih slojeva građana mogle su se vidjeti u šetnjama po gradu i bližoj okolini. Popularni Kaiserwald ili Šijanska šuma bio je uređen poput botaničkog parka za što se brinuo lokalni vlastnik. Posebno u doba blagdana prema Kaiserwaldu je išlo mnogo Puljana; oni bogatiji koji su imali ili tada rijetkim automobilima dok je srednji i niži sloj građana koristio tramvaje odnosno autobusne usluge koji su tih dana prometovali i nešto inače. Uz zvuke glazbe koja je ponekad svirala iz paviljona, šetalo se uređenim stazama ili jahalo po određenim dijelovima šume.

Riva je kao svakodnevno šetalište tradicionalno okupljala Puljane u ljetnim predvečerjima pri čemu su se grupe šetača zaustavljale pred kavanom "Miramar" i uživale u glazbi koja je dopirala iz kavane. Giardini u centru grada bili su hijerarhijski drvovedima podijeljeno šetalište. Naime, prvim redom do ceste šetala je gradska vojna i civilna elita, središnji red bio je rezerviran za srednju klasu (trgovci, studenti....) dok je treća kolona (najbliža današnjem kinu "Zagreb" gdje su se okretali gradski autobusi) pripadala radnicima i gradskoj sirotinji. Iako je to egzistiralo kao pravilo u stvarnosti se i nije previše poštivalo.

Inače, Giardini su tridesetih godina izgledali ovako: na mjestu današnjih "Istarskih knjižara" nalazila se praonica automobila čiji je vlasnik izgradio zgradu gdje je bivše kino "Pula" i tamo prodavao namještaj. Uz praonicu automobila nalazio se i jedan automobilski guma dok su se uz današnji jedan "Vesnu" i Gradske knjižnice nalazile dvije telefonske centrale. U prostoru današnje Gradske knjižnice

Tramvaj na Giardinima 30-tih godina 20. st.

nalazio se restoran, a odmah iza ugla, na mjestu optike "Ghetaldus" i jedan obućar nalazio se zgrada (srušena u savezničkim bombardiranjima) u podnožju koje su bile trgovine bicikala "Bianchi" te slastičarnica koju je osobe, koja mi je slikovito opisala Giardine, rado posjećivala zbog izvrsnih kolača. Još jedan detalj, a to je obična reklamna ploča "SHELL" koja je visila u blizini današnje Gradske knjižnice, u ovome slučaju izgleda kao suhoparno nabranje, međutim, njezina je pozadina mnogo značajnija. Upravo je taj motiv jedan od simbola opće talijanske politike progresa automobilske industrije što se u Puli manifestiralo pojavom nešto većeg broja automobila te ukidanjem tramvajskog i uvođenjem autobusnog gradskog prometa (tvrtka Grattoni).

Kao i u današnje vrijeme i tridesete su godine (nastavivši još austrougarsku tradiciju) imale velik broj gradskih kavana. Najpoznatija je bila "Caffe Italia" koja se nalazila na mjestu Stare robne kuće na trgu Portarata u kojoj je svake večeri na katu svirao violinist. Neki se sjećaju kako je ta kavana egzistirala još neko vrijeme nakon završetka rata, uz svirku harmonikaša i klavirista. Na mjestu današnje Glazbene škole nalazio se elitni restoran "Excelsior" dok je "Caffe degli specchi" svoje goste primala u (danas srušenoj) zgradi kod cvjetne arne preko puta zgrade INK. Vojna su lica imala i neke objekte za ručavanje i zabavu rezervirane samo za njih pa je primjerice u današnjoj studentskoj menzi kod tržnice bila kavana isključivo za pripadnike zrakoplovstva. U današnjem Domu hrvatskih branitelja bilo je sastajalište viših vojnih oficira dok su se odmah preko ceste u prostorima diskusa "Uljanik" sastajali vojni oficiri nižeg ranga u pratnji mladih pulskih djevojaka.

Po etak Drugog svjetskog rata nije previše promijenio život Puljana budu i da su u estala bombardiranja grada karakteristika tek zadnjega ratnoga perioda. Ipak se život u gradu donekle usporio: kina i kazalište radili su smanjenim tempom, popularni Kaiserwald izgubio je svojega lugara i postao mjesto gdje su građani tijekom radnih zima krali drvo za ogrjev, dok su zamračena prozora i svijetle umjesto žarulja bile no na obveza građana tijekom cijeloga rata. Propaš u Italije Pulu zauzimaju Nijemci, a zgradu preko puta Glazbene škole umjesto fašista zaposjedaju snage Gestapoa. Bombardiranja grada 1944. i 1945. g. od strane saveznika ostavila su velike štete i na stanovnicima, a srušene su vile na Monte Zaru, kuće uz Arsenal ili kupalište na Valkanama. Posljedica neodlaženja u skloništa bio je velik broj uludo izgubljenih života pod ruševinama zgrada. Građani su u skloništimajestostajali dugo nakon svršetka uzbuna, sve dok se osnovne zapreke ruševina nisu otklonile, a poginuli s gradskih ulica uklonili. Goleme rupe zrakoplovnih bombi na ulicama su se redovito narednih dana popunjavale, osnovne ruševine otklanjale, a život donekle vraćao u normalu.

Što se sportskog života tiče on se uglavnom svodi na natjecanja koje su već mnogo puta spominjane u raznim publikacijama, novinskim feljtonima, a vežu se za egzistiranje veslačkog, nogometnog i hokejaškog kluba u gradu. Zanimljivo bi bilo spomenuti koturaljkanje koje je kao opća pojava privlačilo u popularni Pattinaggio ne samo sportaše, te postojanje teniskih terena na Verudi iznad vile Matilde, u to doba samo zabave za imućnije.

Mjesto koje je povezivalo seosko i gradsko stanovništvo, bila je, i do danas ostala, tržnica. U podnožju zgrade tržnice s jedne je strane, kao i danas, bila ribarnica, a s druge ledara. Kat je bio rezerviran za prodaju povrća i povrća dok su ispred postojale male kućice za prodaju gotove hrane (npr. fast food). Mjesto gdje se danas nalazi zelena tržnica na otvorenom, koristili su seljaci iz okolnih sela i ribarskih naselja za prodaju povrća, mlijeka, jaja te sitne stoke. Jedan od starijih Medulinaca i danas se sjeća svojih dječakih dana kada je sa svojom majkom više puta tjedno na magarcu dolazio u Pulu gdje je ona prodavala svježiju ribu ili jaja.

Oslobodjenje Pule i ulaskom partizana u grad, promjene su tek započele jer je Narodni odbor (partizanska vlast) u gradu ostala tek nešto više od mjesec dana. Naime, pod pritiskom saveznika Istra je podijeljena na Zonu A i B pri čemu su Zonom B upravljale jugoslavenske snage, a Zonom A anglo-američka vojna uprava. Pula je tako potpala pod Zonu A dok su sela u okolini Pule (Medulin, Vodnjan, ili Valtura) već bili na području Zone B. Tako je mnoštvo engleskih te američkih vojnika nešto više od dvije godine svoga boravka u Puli održavalo "status quo". Siromašniji sloj privržen idejama socijalizma poprijeko je gledao saveznike. Rezultat toga bile su demonstracije po gradu, a kulminirale su ubojstvom trojice radnika Elektromlina (među kojima je bio i L. Mariani) od strane savezničke policije koji su se suprotstavili odnošenju strojeva u siječnju 1947.

Inače, same pripadnike anglo-američkih snaga Puljani opisuju kao vrlo bučne; često su se međusobno, nakon večerine alkohola, znali potući u kavanama, a nakon par minuta nastavljali sa smijehom i pjevanjem kao da ništa nije bilo. Pamte ih također po žitaricama, jajima i mlijeku u prahu te maslacem od kikirikija koji su se kao pomoć dijelili građanima, ali i većem broju novorođene vanbračne djece iz veza mladih Puljanki i Engleza. Ipak je određen broj djevojaka otišao 1947. zajedno sa saveznicima, zaljubivši se u njihove pripadnike.

Sam antagonizam stanovnika podijeljenih između talijanske i jugoslavenske opcije bio je vidljiv u svim segmentima društva. Jugoslavenski opredijeljeni stanovnici, pretežito siromašni slojevi, sastajali su se i družili u Pattinaggiu, dok su talijanskoj opciji skloniji, uglavnom bogati sloj, svoja druženja provodili na katu kavane "Miramar" (današnja trgovina namještaja na Rivi). Iako su te suprotnosti izazivale međusobnu mlađima i nerijetke fizičke obračune u gradu je život tekao relativno normalno (trgovine, tržnica, kina, kazalište...). Najveća tragedija u tom razdoblju, za koju i danas Puljani sumnjaju je lišajnost, jest eksplozija koja je 18. kolovoza 1946. u jedan sat poslije podne odjeknula na kupalištu "Vergarola" usmrтивši mnoštvo kupaca. Naime, zaostale mine iz rata koju su uzrokovale eksploziju i ljudske žrtve nikada nisu povezane sa stvarnom ljudskom namjerom, iako se priča da su možda baš bile usmjerene protiv jedne od podijeljenih skupina stanovnika - mišljenje današnjih sugovornika su oprema pri izboru odgovornih.

Bilo kako bilo, u rujnu 1947. došao je i kraj anglo-ameri koj upravi, a dio je stanovnika odlučio napustiti grad. Iseljavanje iz Pule trajalo je dugo pri čemu su brodovi "Pola" i "Toscana" u više tura prevozili ljude i stvari do najbliže talijanske obale. Ukrcavanja koja su trajala i tijekom noći i ispraznila su grad budući da su odlazeći i odnosili sa sobom sve što su mogli. Grad je ostao pust (svi se podaci slažu da je ostalo oko 15.000 stanovnika); prazne kuće na kojima su se za vjetrovitih noći i lupali prozori, prazne ulice na kojima već u kasnijim popodnevним satima nije bio prolaznik. Ljudi su se i dalje nastavili skupljati u Pattinaggiu, odnosno popularna je bila kavana "Bernardis" na Giardinima (kod današnje trgovine "Vesna"), međutim i ona je gotovo bivala prazna nakon pet, šest sati poslije podne.

Odlazak pripadnika anglo-američkih snaga izazvao je burno veselje kod onih koji su ostali, a kojima su se na ispraćaju saveznika iz grada pridružili i svi istomišljenici iz pulske okolice, tj. već tada bivše Zone B. Dvije su mi sugovornice slikovito objasnile ispraćaj saveznika kojima su pulske graničnice uz poruge malim prstom pokazivali u kojem smjeru da odu i više se ne vrate. Mnogo je već i spektakl izazvalo nekoliko žena koje su izmeću Arene i kružnog toka na Punti skinule donje rublje, okrenule stražnjice odlazećima te izvikivale masne i vulgarne šale. Nakon njihova odlaska u Pulu su ušle jugoslavenske snage koje su već otišli esuli pogrdno nazivali "L'armata del silenzio" (tiha vojska) budući da nisu imali izmeću što je tko imao pa ih se nije uložilo kad stupaju. Ipak je dolazak u "Tihu vojsku" dočeka na ulicama već i broj žitelja Pule i okolice, a u grad su se pošli vraćati i mnogi koji su u doba fašizma izbjegli u Kraljevinu Jugoslaviju. Neki su od sugovornika tada nakon mnogo godina vidjeli svoje davno izgubljene rođake i prijatelje.

Iako je, kako kažu, s Englezima otišla nakratko i hrana, grad se počeo naseljavati i obnavljati kroz već estale radne akcije. Već 1949. Tito dolazi na Brijune, a Arena postaje poprište masovnih sletova pionira i omladinaca u doba praznika. Radne akcije raširavanjem ruševina odvijale su se na više lokacija u gradu, npr. na srušenom kompleksu zgrada na Karolini ili pak na vilama na Monte Zaru. Kazalište je prvih godina bilo u vrlo slaboj funkciji, međutim, bivša kina "Partizan" i "Beograd" na Giardinima punom su parom prikazivala ruske filmove poput "Kamenog cvijeta" ili "Udovornog mame". Ruski filmovi te ruski jezik su u školama bili prisutni sve do raskida veza sa Staljinom kada su u škole ušli njemački i francuski jezik, a ulice preplavili stihovi pionira "Oj, Staljine ruski sine, uzmi štapa uvaj svinje". Zbog slabe opskrbe i općenite neimaštine hrana se davala na tzv. to kice, a na kojima su bivši borci, vojna lica te rudari najviše u Istri profitirali; radnici su dobili manje, a intelektualci i ostali najmanje. Paketi pomoći najčešće su sadržavali grašak iz konzerve, mlijeko u prahu, maslac od kikirikija, te poznata "Trumanova jaja" kojih se dobro sjećaju tadašnja djeca u internatu. Internat se u prvo vrijeme nalazio u crkvi Sv. Antuna u koga su dolazila djeca iz cijele Istre, među kojima su se posebno nosile i plave uniforme isticale ratna siročad. Takva su se djeca kao i sva ostala, školovala na teret države, a među ostalim su djecom bila poznata kao "Socijalci". Internat je posjedovao spavaonice s drvenim krevetima i slamaricama, kuhinju iza crkve te dvanaest slavina na zidu pored crkve u Škaljerovoj ulici za jutarnje umivanje hladnom vodom.

Danas pomalo komi na situacija događala se redovito jutrima u sedam sati kada je uz misu u crkvi paralelno obavljano podizanje zastave uz himnu "Hej Slaveni". Naime, podizanje i spuštanje zastave, estele lopte kojima su djeca usred mise znala razbiti nešto te mnoge druge pojave dovele su do nesuglasja i preseljenja internata u dvije zgrade na Monte Zaru iznad stuba Jurine i Franine. Internat kao i svi tadašnji mjesni odbori organizirali su priredbe, plesove i zabave dok su se velike priredbe i sletovi u Areni redovito uvježbavali na gradskom stadionu.

Gradski prijevoz obavljala su dva taksija, a kamioni s drvenim klupama prekriveni ceradom zamijenili su autobuse tvrtke Grattoni. Automobila je u gradu bilo vrlo malo dok se sa sela u grad redovito dolazilo konjima i magarcima. Tim su prijevozom seljaci svakodnevno donosili u Pulu mlijeko, vezuju i svoja "prijevozna sredstva" u blizini gradskog stadiona. Industrijalizacija već pomalo zahvaćala grad pa se u Kandlerovoj ulici preko puta Lipe stvara DIP 5. maj, otvara se i tvornica trikotaže uz dotadašnju proizvodnju cipela, dok i dalje postoje tvornice ribljih konzervi u Banjolama i Ližnjanu, tvornica cementa te proizvodnja opeka i užadi. U starim vilama "Muenz" otvara se Željeznički tehnikum, već egzistiraju gimnazija, osnovne

škole te u iteljski dom dok je Šijanska šuma okupljala u enike osnovnih škola na me uškolskim natjecanjima i druženjima. Tako je popularni Kaiserwald opet donekle zaživio i prestao biti izvor ilegalne sje e za ogrjev, a gra ani Pule ugljen i drva mogli su kupovati na više lokacija u Puli, npr. na današnjem parkiralištu u Zagreba koj ulici kod današnje Gimnazije ili uokolo tržnice.

Uz restorane i plaže u Ribarskoj kolibi ili Zlatnim stijenama, poslijeratni Puljani naj eš e su posje ivali polusrušeno kupalište Valkane, plažu uz željezni ku stanicu ili Lungo Mare. Još i tada relativno novo kupalište "Stoja" postalo je tradicionalno okupljalište starih Puljana, "Vergarola" je nakon spomenute tragedije opustjela dok je Lungo Mare nakon akcija raš iš avanja ruševina po gradu bilo podvrgnuto akcijama pošumljavanja.

Mnoštvo injenica, subjektivnih doživljaja i ljudskih sudbina, u prethodnih je nekoliko rije i pokušano biti sažeto u jednu kronološku cjelinu ljudskih sje anja. Spomenuti fragmenti tek su nekoliko kockica mozaika iz svakodnevnice turbulentnog vremena. Fluktuacije stanovništva, arhitektonske promjene i nestabilna fizionomija zahvatile su sve tadašnje žitelje koji svoja sje anja danas razli ito manifestiraju – kazuju se "vlastite povijesti" poput ovih upravo ispri anih.

Mladen Bršić

POVIJEST NESRE A SVEMIRSKOGA PROGRAMA OD BONDARENKA 1961. DO COLUMBIE 2003.

"ZA ONE KOJI SU POGINILI NAJVEŠE U ŽRTVU DA BI DRUGI DOSEGLI
ZVIJEZDE" *

Nedavna nesreća Space Shuttlea "Columbia" podsjetila nas je, ne samo na opasnost letova u svemir, nego i na opasnosti koje ljude od pamtivijeka prate na istraživanjima nepoznatog. Magellan se nije vratio s puta oko svijeta, kapetan Scott s Antartika, brojni alpinisti s Himalaja kao i mnogi drugi. Tako ni istraživanje svemira nije moglo proći bez toga. Ovo je podsjetnik na istraživače svemira koji su posvetili i dali život, san ili kako piše na lansirnoj rampi APOLLA-1: " Za one koji su poginuli najve u žrtvu kako bi drugi dosegli zvijezde". Osim nesreća pri letovima treba se osvrnuti i na one koji su ginuli na treninzima i pokusima.

Razdoblje 1960 - 1970.

Prva žrtva bio je 24-godišnji Valentin Vasiljevič Bondarenko. Bio je najmlađa osoba ikad izabrana za kozmonauta. Poginuo je za vrijeme pokusa u "tihoj komori" u kojoj je kozmonaut izoliran nekoliko dana. No Bondarenko je bio u komori zasićen istim kisikom kada je jedna iskrica zapalila izolacijski materijal, te ga nije bilo moguće spasiti - vatra je zahvatila kompletnu komoru za 10 sekundi. Dvadeset dana kasnije 12. travnja 1961. Juri Gagarin postao je prvi čovjek u svemiru. Nesreća s Bondarenkom imala je za posljedicu da su Sovjeti u kabinama svemirskih brodova kasnije koristili mješavinu kisika i dušika. Nesreća za koju Amerikanci nisu znali zbog rivalstva u svemirskoj utrci, došla im je glave 6 godina kasnije, to nije 27. siječnja 1967. kada je posada APOLLA-1 stradala u požaru koji je izbio u kabini pod pritiskom, koja je pak bila zasićena istim kisikom.

Zbog te nesreće kasnio je cijeli Apollo program i Sovjeti su dobili priliku koju nikada nisu iskoristili. Osim tih nesreća težak udarac se dogodio SAD-u zbog trenajnih aviona T-38. Prvo je 31. studenoga 1964. u njemu stradao Ted Freeman kada mu se guska zaletila u kokpit i raznijela staklo. Komadi i pleksiglasa su uletjeli u usisnike motora što je uzrokovalo prestanak rada motora. Iako su motori radili dovoljno dugo, padobran se nije otvorio, a Freeman se neuspješno odvojio od sjedišta. Našli su ga mrtvog i vezanog 50 metara od zapaljenog aviona. U avionu T-38 stradali su i C.C. Williams (avion se srušio '67.) te Elliott See i Charlie Basset koji su se igrom slučaja 1965. srušili na tvornicu u koju su došli pogledati svoj svemirski brod koji ih je trebao u svemir ponijeti početkom 1966. godine. Kod Sovjeta pak Juri Gagarin je stradao na neobjašnjiv način u avionu MIG-15.

Razdoblje 1970 - 1980.

Dogodila se samo jedna nesreća, koja je bila posljedica dekompresije kabine svemirskog broda SOJUZ - 11. Poginuli su kozmonauti Georgi Dobrovojski, Viktor Pacajev i Vladislav Volkov koji su se vraćali sa prve svemirske stanice SALJUT-1. Sovjeti su tada letjeli bez odijela sa autonomnom atmosferom koje nije dopuštalo mješanje vanjskog zraka.

Razdoblje 1980 - 1990.

Dogodila se tako er samo jedna nesre a, najpoznatija od svih jer se dogodila ispred TV kamera. Space Shuttle "Challenger" 28. sije nja 1986. eksplodirao je 73 sekunde nakon polijetanja. Poginulo je sedmero astronauta, me u njima i Christa McAuliffe koja je trebala biti prva nastavnica u svemiru. Naime, predavala je povijest. Uzrok nesre e je bilo hladno vrijeme koje je stvorilo led na gumenim prstenima za amortizaciju pomo nih booster raketa pri polijetanju. Taj led je nagrizao prstenove koji su kroz stvorene rupe ispuštali gorivo te su se zapalili i eksplodirali. Tada astronauti nisu nosili zaštitna odijela nego samo kacigu sa autonomnom atmosferom. Možda bi ih ona i spasila, ali bitno je da se pokazalo da svaki put kada pomislimo da je rutina letjeti na nekoliko stotina tona eksplozivnog goriva dogodi se nesre a.

SOJUZ -1 23 - 24. ožujka 1967.

Ipak posebno treba spomenuti let SOJUZA-1 i žrtvu pilota-kozmonauta Vladimira Komarova. Sovjeti su pokušali presti i Amerikance u utrci za osvajanjem Mjeseca, te su odlu ili prije zadanih rokova poslati u svemir SOJUZ. Za kapetana je odre en Komarov i njegov dubler Juri Gagarin. Obojica su bili svjesni da brod nije dovoljno ispitan te su tražili odgode. Gagarin je

Ruski heroji: Gagarin sa Komarovim

bio posebno glasan budu i da je tada bio šef astronauta. No presti i SAD je bio prioritet. Komarov, svjestan da se putnik vjerovatno ne e vratiti, bio je pod nevjerovatnim pritiskom. Kada ga je žena molila da ne leti rasplakao se i odgovorio da mora jer e ina e Juri poletiti i biti prvi ovjek u svemiru koji e poginuti. Tu se pokazuje koliko je svemirska utrka koja se vodila, prvenstveno zbog prestiža, bila razli ito shva ena od astronauta, a razli ito od strane vladaju ih struktura. I dok su u SAD-u astronauti letjeli jer su profesionalci htjeli uvijek biti bolji od drugih, njihovi kolege u SSSR-u su tako er bili profesionalci, ali indoktrinirani dogmom komunizma i

pojmom "novog svjetskog ovjeka" koji je trebao pokazati snagu komunisti ke države kao ispravnog sistema. Gagarin je na dan lansiranja obukao odijelo i zvaio Brežnjeva, ali sve je bilo uzaludno, znalo se da e Komarov letjeti. Komarov je poletio jer je vjerovao u komunisti ki SSSR. Brod mu se skoro raspao u orbiti, a 24 sata je kružio oko Zemlje znaju i da e najvjerojatnije poginuti. Sretno je ušao u atmosferu, ali se padobrani nisu otvorili kako treba jer su bili loše smotani i spremljeni u spremištu na vrhu broda. Padaju i proklinjao je sovjetsko vodstvo na elu sa Brežnjevom. Razbio se o zemlju pri brzini od preko 300 km/h. Njegovu ženu su odnijeli na nosilima. Nikada se nije oporavila. Nekoliko tehni ara znanstvenika i inženjera je dalo otkaz, a vlada SSSR-a je kona no shvatila da nikakva utrka nije vrijedna slanja ovjeka u svemir u tako nepripremljenom svemirskom brodu.

Na ispitivanju povjerenstva ameri kog kongresa za nesre u APOLLA-1 astronaut Frank Borman je bio zapitan što je stvarno dovelo do nesre e. Odgovor je bio: "Nedostatak mašte. Svi smo znali da se nesre a može dogoditi u svemiru, ali nikada nismo pomislili da se to može dogoditi na Zemlji za vrijeme treninga. Nitko nije pomislio da je pokus opasan. Ja nisam mislio da netko može poginuti za vrijeme pokusa. A ije je krivnja? Krivi su tehni ari, kriva je kontrola. Ja sam kriv i svi ostali astronauti". Gus je rekao "svjesni smo da e netko od nas poginuti u svemiru", no ni on nije mislio da je pokus opasan pa je i njegova krivnja. S time je sve re eno.

Kada smo svi već mislili da su nesreće svemirskih letova stvar prošlosti, "Columbia", sa sedmoro astronauta, se nije vratila. Povijest nesreće a svemirskih letova podsjeća nas da možda i nema opasnijeg posla. Astronauti koji su dali svoje živote za napredak podsjećaju nas i na neke druge ubijene i poginule, a njihova imena su Arhimed, Galilei, Hus, Lilienthal i drugi. Otac moderne astronautike Ciolkovski je rekao: "Zemlja je kolijevka ovog anstva, ali dijete ne ostaje u kolijevci zauvijek".

* Ovaj je rad prezentiran na međunarodnoj godišnjoj Konferenciji mladih povjesničara u Nijmegenu 2002.

Literatura :

- Milivoj Jugin, *Put u Kosmos*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.
- www.astronautix.com , by Mark Wayde

By Thomas Foerster, Heidelberg

THE GERMANS AND THE POLISH EMIGRATION AFTER 1831

The Polish November insurrection and the following Polish-Russian war in 1830/31

In 1830, once again, the revolution started in Paris and initiated other revolts and insurrections throughout Europe as it was reorganised in the Congress of Vienna in 1815. So, the liberals in the Netherlands fought for an independent Belgium, in some countries of the German Federation started smaller revolts, but above all, the Polish, for their country was ruled by the tsar and also many Polish regions belonged to Prussia and Austria, rose against this order and strove for their national unification. This insurrection started in Warsaw, where in the years before the resistance was already planned in secret organisations like “Panta Kojna”, and was very successful first. So, prince Constantine, a brother of tsar Nikolaus, who was commissioned with the control of Warsaw, was forced to flee. A provisional government was installed, which was led first by Józef Grzegorz Chłopicki and later by Adam Jerzy Czartoryski. The Polish army was commanded by General Michał Radziwiłł and was first able to resist the Russian superiority, but after the two defeats in Grochów in February and in Ostrołęka in May 1831, additional revolts against the Russians in Lithuania as well as in Ukraine and Wolhynia could not prevent the final defeat of the Polish. The last Polish unit surrendered in Zamosc the 21. October 1831 and in the following time the Russian repression policy was so severe, that most of the Polish freedom fighters were forced into emigration.

Reactions in the German public

In the wars against Napoleon many Germans fought in hope also to fight for an unified German national state. But all these hopes were dashed by the disappointing results of the Congress of Vienna, where the many bigger and smaller sized German states were confirmed and only associated in the loose institution of the so-called “German Federation”, which was dominated by the conservative states of Prussia and Austria. Soon emerged several kinds of resistance and liberal movements, especially among students, but just as soon these movements, being a threat to the restorative absolutistic order, were banned in the Karlsbad resolutions in 1819. Being divided in 34 different states and lacking a symbolic centre of the odious order, which could be a starting point for a revolution, the Germans did not rise in general for their national state.

Perhaps this is one reason for the euphoria, with that the most parts of the German public reacted to the news from Poland. In very many German towns Poland-societies were founded. Those organised the direct forms of helpfulness that consisted of collecting money and dressings as well as supporting doctors who wanted to travel to the war zone in order to bring relieve to the Polish hospitals. On the other side many German artists and authors got excited about the Polish fight for freedom. An extensive number of hymns and poems were written about this fight and were accompanied by just as many paintings and engravings. Nowhere in Europe had been shown such an enthusiasm.

Of course, there were also anti-Polish voices, but in comparison to the masses of enthusiastic reactions, these were rather insignificant.

Very different are the reactions that were displayed by the governments of some German states. So, Prussia and Austria saw a threat to the order of 1815 in the events and

were against a Polish national state in general, also because this would have meant for both a loss of area. Regions like Posen and partially Pommern in Prussia or Galicia in Austria were almost exclusively populated by Poles. But in order not to provoke revolutionary France or England, which saw itself as a protector of liberal movements throughout Europe, Prussia and Austria regarded the war as an inner-Russian affair and persisted in a prejudiced neutrality. So, in Prussia, even the founding of Poland-societies was prohibited. The middle and smaller sized German states, most of them being more liberal orientated, reacted quite well-disposed to both the Polish insurrection and the enthusiasm in the German population. But in most cases they were not strong enough to resist the influence of Prussia and Austria.

The “great emigration”

The 14. and 15. July the first larger Polish unit crossed the border to Prussia. Other units followed both in Prussia and in Austria. This was the beginning of the so-called “great emigration” of the Poles. Most of the refugees escaped from the tsar’s revenge to revolutionary France, where they first lived in camps. After an amnesty issued by Nikolaus, many of those who had fled to the Polish regions in Prussia and Austria returned to their homes. Others stayed and partly even settled in France; most of them belonged to the Polish cultural, political and military elite. This is one reason for the great influence this migration held on Polish literature and arts.

Occasionally there were attempts to organise the Poles politically in their asylum, but in most cases these were not very successful as representative institutions. Some radical minded refugees tried also in France and in Germany to fight armed against the odious system, but most tried to campaign diplomatically and literately for their country.

The reception of the Polish refugees in Germany

After the fall of Warsaw and the final suppression of the Polish uprising, many Germans felt *Trauer und Bestürzung* (sorrow and dismay), but soon these feelings were replaced by a pragmatic helpfulness in preparing the welcome for the Polish refugees. But as soon as the first refugees arrived in the German towns, they were greeted as heroes, as seasoned fighters for freedom and against the tyranny of the Russian empire.

In literature and arts the motif of the Polish fighter was continued and changed into the noble fighter grieving for his home country. *Heldenglanz und Flüchtlingsleid* (hero’s glory and refugee’s sorrow) were displayed in an extensional number of descriptions.

The first wave of refugees crossed Germany in winter 1831/32, directly after the final defeat. In this wave moved mostly military persons, what intensified the German fighter’s poetry.

In almost every town they arrived they were celebrated as heroes. In these types of reception were few differences all over Germany. By necessity they were less euphoric in Prussian and Austrian towns. The 700 Polish officers for example, who were cheered later in quite liberal towns like Regensburg or Ulm had to cross Austria secretly and stealthily first. The governments of the two conservative monarchies tried to suppress every liberal movement, and so – as well – overextensive support for Polish refugees. Other, more liberal states, such as Saxony, Württemberg or Baden did not suppress any – moderate – kind of liberal movement. So, in southern and western Germany the refugees were welcomed with much more excitement. In most of the towns there the course of events looked similar. Usually the citizens walked to meet the refugees already outside of town, and they were welcomed with cheered “vivat”. Mostly they were invited to the best houses in town and in

the evenings to gala dinners, where political discussions became usual. The presence of refugees often caused a re-flaming of own national ideas that had failed, and brought very often conflicts with police and government. When they left the town again, the citizens that stayed at home often said a sad farewell.

In hope for freedom all over Europe the refugees were always seen as winners in their defeat and in their emigration. They were seen as brothers in the European nations' struggle for freedom in general. The 17. September 1831, immediately after the fall of Warsaw, the liberal newspaper *Deutsche Tribüne* writes:

Je heftiger der Druck, desto größer der Gegendruck [...] Die Völker dringen auf Erfüllung. Darum, geliebtes Polen, wirst auch du nicht untergehen.

(The stronger the pressure, the higher the counter-pressure [...] The nations press for fulfilment. For that very reason, beloved Poland, you will also not perish!)

In this sense, many Polish refugees, being mostly military persons, took part and were involved in some revolutionary activities in Germany. In May 1832 a political festival was held on Hambach castle in the Rhenish Palatinate, where approximately 50 000 participants were counted and where the end of absolutistic suppression and the national unification of Germany were demanded. In hope on the coming uprising of the European nations the Polish flag was hoisted next to the German. The Polish author Franciszek Grzymała expressed his hope in his Hambach speech:

Möge die Vorsehung gestatten, daß bald der Augenblick komme, wo wir in dem Kampfe der großen Völker gegen den Absolutismus, von euren Händen dieses theure Panner wieder erhalten, um unter derselben [Flagge], ringend für die Freiheit, zu siegen oder zu sterben.

(May providence allow, that soon the moment will come, when we, in the great nation's fight against absolutism, will receive again this dear banner from your hands, to win or to die below it, struggling for freedom.)

In April 1833 some German revolutionaries tried to initiate a general uprising by attacking the *Bundestag* in Frankfurt, the assembly of the German Federation, after taking control in the city. Therefore, the 3. April, the Frankfurt city guard was attacked with also a few Polish refugees taking part. But because the population did not react, this attack failed, too.

The “great emigration” in literature and culture

The “great emigration” had great influence on both the Polish and the German literature and cultural life. Until the new Polish insurrection in 1863, which is seen as the end of the emigration it has been a wide-spread motif there. In Germany the noble grieving polish refugee faded as a literary and artistic motif, especially because of the non-appearance of a new revolution in Poland as well as in Germany, which most Germans in their enthusiastic reactions also hoped for. So, the German euphoria for this country and the refugees came slowly to an end after about 1834 and was finally finished in the German revolution in 1848/49, when own heroes and idols rose.

Conclusion

Because the German hopes on a unified national state were dashed and the political reality in Germany was rather disappointing, the Germans reacted that excited to this Polish insurrection. Similar movements took place in the years before, e.g. for the Greeks or for the Serbs, but never to this extent.

In 1830, however, it is the spread of revolution and a much more internationalised stock of ideas in Germany than for example as late as 1817, on the Wartburg festival. This is also the reason that the Polish emigration was neither seen as a shameful defeat nor as a complete rout. People felt that they were fighting together against the same enemies, and so the refugees were welcomed as heroes and as brothers.

Literature:

Sources:

§ Dokumente zur Geschichte der deutsch-polnischen Freundschaft 1830-1832, ed. by Helmut BLEIBER and Jan KOSIM, Berlin (East) 1982.

Essential works and studies:

§ Die deutsch-polnischen Beziehungen 1831-1848: Vormärz und Völkerfrühling, ed. by Karl-Erich JEISMANN, Brunswick 1979.

§ Der polnische Freiheitskampf 1830/31 und die liberale deutsche Polenfreundschaft, ed. by Peter EHLEN, Munich 1982.

§ GERECKE, Anneliese: Das deutsche Echo auf die polnische Erhebung von 1830, Wiesbaden 1964.